

ІСТОРІЯ ЛЬВІВСЬКОЇ БІБЛІОТЕКИ
МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО
ЗА ДОКУМЕНТАЛЬНИМИ ДЖЕРЕЛАМИ

Роман Дзюбан

*молодший науковий співробітник науково-дослідного відділу
історичних колекцій ЛННБ України ім. В. Стефаника*

Акцентовано увагу на важливості наукового дослідження приватної бібліотеки українського історика Михайла Грушевського періоду його перебування у Львові (1894–1914), яка тепер зберігається у фондах різних відділів ЛННБ України ім. В. Стефаника.

Ключові слова: львівська бібліотека Михайла Грушевського, книги, штамп «МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ», монограма «С. Г.», провенієнції.

The main idea of the paper is to show the importance of the scientific investigation of the former Lviv private library (1894–1914) of the Ukrainian historian Mychajlo Hrushewsky. At present this library is preserving in the different departmens of V. Stefanyk Lviv National Scientific Library of Ukraine.

Keywords: Lviv private library of Mychajlo Hrushewsky, books, stamp «МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ», monogram «С. Г.», book-plates.

Акцентировано внимание на важности научного исследования собственной библиотеки украинского историка Михаила Грушевского периода его пребывания во Львове (1894–1914), которая теперь хранится в фондах разных отделов ЛННБ Украины им. В. Стефаника.

Ключевые слова: львовская библиотека Михаила Грушевского, книги, штамп «МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ», монограмма «С. Г.», книжные знаки.

Перші згадки у друкованих джерелах про львівську книгозбірку вченого знаходимо у прижиттєвих виданнях*. Зокрема, деякі іконографічні матеріали бібліотеки-робітні М. Грушевського були опубліковані ще за його життя**. Інтерес до долі львівської бібліотеки М. Грушевського посилюється в кінці 1980-х років. Її вважали майже повністю втраченою. Так, визначний український історик Ярослав Дашкевич на засіданні товариства «Спадщина» у Києві відзначив, що «бібліотеку, в основному, розікрали» [13, с. 330]. Про неї згадували практично всі дослідники, які вивчали львівський період його життя (1894–1914), а саме: Василь Горинь [9], Микола Кучеренко [18], Світлана Панькова [26] та ін.

Згадки про книги з львівської бібліотеки М. Грушевського часто трапляються у листуванні її власника, основний масив якого зберігається у Центральних державних історичних архівах України у Києві (ЦДДА України у Києві, фонд 1235) та Львові (ЦДДА України у Львові, фонд 362)***.

* «**Грушевскій**, Михайль Сергѣевичъ, профессоръ всеобщей исторіи Львовскаго Университета. Австрія, Львовъ, Софіевка, соб[ственнѣй] д[омъ]. Исторія, археологія, исторія литературы, этнографія, источники и література Малороссіи и украинскаго народа. Около 1 700 названій. Дублеты есть» [1, с. 32].

** На підставі збережених **двох світлин** кімнати, де зберігалась бібліотека, а також **поштівки з олійного портрета М. Грушевського роботи Фотія Красицького** (1907 р.) можна відтворити робітню історика станом на 1910-ті рр. На поштівці Грушевський сидить за «б'юрком» (яке теж згадує у своїх листах) на тлі книжкової шафи. На **одній** із світлин бачимо малу Катерину Грушевську, яка сидить на фотелі під вікном. **Друга світлина** вперше опублікована у «Вістнику Союзу визволення України» (Відень, 3 груд. 1916. — Чис 67) з підписом: «М. Грушевський у своїй робітні». На ній навпроти канапи — книжкова шафа з книгами в один ряд. Шафа розділена вертикальними перегородками на три частини. Грушевський правою рукою вказує на книги, а лівою опирається на спинку крісла біля довгого дубового стола на шістьох ніжках з латунними колісцями. Стіл розкладався майже по всій ширині кімнати. Фактично, бібліотека-робітня М. Грушевського — це єдина кімната усєї вилли, задокументована майже повністю у світлинах (Частково про це ми вже писали [15]).

*** Особливо багатий на листи М. Грушевського фонд 362 (Кирила Студинського) (ЦДДА України у Львові. — Ф. 362 (Кирило Студинський), оп. 1, спр. 28-281). Цей епістолярій із незначними купурами опублікований [21].

Досліджень, в яких відведено місце бібліотеці М. Грушевського у Львові, теж обмаль. Науковий співробітник науково-дослідного відділу історичних колекцій ЛННБ України ім. В. Стефаника Маргарита Кривенко звернула увагу на власницькі знаки цієї книгозбірні у виявлених нею виданнях. Ці книги у процесі радянзації бібліотечної мережі Львова опинилися у розпорошеному стані у фондах академічної бібліотеки ім. В. Стефаника. Саме ці власницькі помітки «сприяють документальній реконструкції цілісності однієї з приватних книгозбірень вченого та введення до наукового обігу її змісту» [16, с. 430].

Багато уваги львівській книжковій колекції М. Грушевського присвячено у нещодавньому оглядовому дослідженні Світлани Панькової про приватні бібліотеки великого історика [26, с. 456-465].

У Львові бібліотека історика розміщувалася за адресами: вул. Длугоша, 5 (тепер — вул. Кирила і Мефодія), вул. Зиблікевича, 24 (тепер — вул. І. Франка), вул. Замойського, 1 (тепер — вул. Ю. Романчука), вул. Домбровського, 6 (тепер — вул. І. Рутковича, будинок не зберігся). Від 1902 р. — у новозбудованій віллі на вул. Понінського, 6 (тепер — вул. І. Франка, 154). Від 1914 р. у зв'язку з виїздом М. Грушевського зі Львова, бібліотека перестала комплектуватися.

Каталогу бібліотека не мала, адже на вцілілих примірниках відсутні будь-які цифрові позначення. Це підтверджує й лист від 21 жовтня 1941 р. відомого фольклориста-етнографа, композитора та музикознавця Філарета Колесси до вдови Михайла Сергійовича, Марії Сильвестрівни, яка мешкала тоді у Києві: «В осені 1937 р. пок[ійний] Мочульський хотів передати мені ключі від Ваших кімнат, та я не хотів брати на себе відповідальності за бібліотеку і річи, **інвентар яких не був списаний** [виділення наше. — Р. Дз.]. Я щойно тоді перебрав ключі, коли в присутності акад. К. Студинського опечатав найбільшу кімнату з бібліотекою й хатною обстановою, малу кімнату при вході (з виданнями в паках) і шафу в коридорі з різними гуцульськими виробами» [9, с. 52]. Згадана в листі «найбільша кімната з бібліотекою й хатною обстановою» це і є колишня бібліотека-робітня М. Грушевського (на плані 1).

У міжвоєнний період у віллі М. Грушевського мешкали квартиранти, нею опікувалися приятелі — літературознавці Кирило Студинський та Михайло Мочульський, директор бібліотеки НТШ Володимир Дорошенко, згодом — композитор Філарет Колесса,

який поселився у віллі на партері з родиною 1 жовтня 1932 р. [22, арк. 65], та ін. Кімната-робітня була замкнена, хоча деякий час доступ до неї мали кухарка Ю. Кинашева і сторож. Як знаємо з листування М. Грушевського та К. Студинського, деякі книги з вілли останній надсилав М. Грушевському, коли той перебував в еміграції. Можливо, книгозбірня М. Грушевського вже тоді зазнала якихось суттєвих втрат, оскільки в листі Ф. Колесси до К. Студинського від 18 червня 1938 р. є згадки про «окрадення бібліотеки Грушевського» сторожем і про те, що Студинський «не відправив сторожа після обікражі книжок Грушевського» [22, арк. 60].

У 1940 р., коли у Львові відбувалась масова націоналізація приватного житла, вілла академіка М. Грушевського, офіційно поділена на квартири й оцінена у 42 300 крб., не була націоналізована. У переліках будинків, які належали великим домовласникам і підлягали націоналізації в 1940 р., відзначено, що власником вілли є [померлий ще 1934 р. — *Р. Дз.*] М. Грушевський і що тут адмініструють його діти [29].

Директор бібліотеки НТШ (тоді керівник III відділу Державної бібліотеки у Львові) Володимир Дорошенко в листі від 8 червня 1942 р., адресованому Марії Грушевській до Києва, повідомив: «В грудні на вимогу влади спорожнили Вашу віллу і все, що було в ній із Вашого маєтку, перевезено до Наукового Т[овариств]а та складено в бувшій друкарні. Але речі треба чистити, тріпати, просушувати на сонці, зберігати від молів. На це треба грошей. Можна б продати якусь кількість видавництв [тобто, видань. — *Р. Дз.*] Михайла Сергійовича і з цих грошей оплачувати робітників. Та й Ви ж могли б користати з цього джерела» [5, с. 113-114]. Йдеться тут про приміщення колишньої друкарні НТШ на вул. Чарнецького, 26 (тепер — вул. Винниченка) [9, с. 52-56], де після війни знаходилось одне з відділень концентрації Львівської філії Бібліотеки АН УРСР.

Вже після війни, коли приміщення під № 26 було вилучено із переліку нерухомого майна академічної бібліотеки, книгозбірню М. Грушевського перенесли до напівпідвальних приміщень у будинок № 24, розташованих у дворі праворуч (т. зв. сутеринів, де колись мешкав історик Іван Кривецький і де тепер облаштовано кімнати археологів Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича)*.

* Саме на ці приміщення вказував у розмові з тодішньою співробітницею відділу Лесею Кусий колишній завідувач відділу українки ЛНБ ім. В. Стефаника Євген Петрович Наконечний (1931–2006).

6 вересня 1946 р. на пленумі львівського міськкому КП(б)У, на якому йшлося про діяльність гуманітарних установ, секретар парторганізації Філіалу академії наук УРСР Павло Іванович Гнип — тодішній заступник директора з наукової роботи і секретар партбюро Львівської філії Бібліотеки АН УРСР, згадував, плутаючись у фактах, про бібліотеку М. Грушевського: «Бібліотека Грушевського, яку він організував в 1918 році у Львові [? — *Р. Дз.*], до цього часу знаходиться по вул. Чернецького*, 24, в окремій кімнаті. Коли стало питання, що цю бібліотеку потрібно забрати в спецфонд, її переховували 28 років, і зараз Возняк намагається її спасти, він купує за 17 тисяч цю бібліотеку і цим самим підтримує дружину Грушевського, яка живе ще в Києві. Ось яка поведінка академіка Возняка» [17, с. 343]. Досліджуючи книгозбірню М. Возняка, Зоряна Бродик дійшла висновку, що до своєї книгозбірні він включив лише ті видання, яких бракувало в його бібліотеці [3, с. 462].

Академік М. Возняк у 1944 р. був завідувачем відділу Інституту української літератури ім. Т. Г. Шевченка, від 1945 р. входив у комісію по відборі книжок з Львівської Бібліотеки АН УРСР для Польщі [26, арк. 10]. Фундаментальною бібліотекою АН УРСР у Києві тоді керував Юр Меженко. Завідувач І сектору (українсько-російського) Львівської Бібліотеки АН УРСР Марія Деркач** пропонувала Меженкові закупити бібліотеку М. Грушевського для Львівської академічної бібліотеки, щоб зберегти її окремою колекцією з окремим каталогом. Хоча Ю. Меженко не заперечував проти окремого каталогу [який ще треба було скласти. — *Р. Дз.*], однак наполягав, щоб його картки було включено до загального каталогу бібліотеки [17, с. 343]***.

* Має бути Чернецького, теперішня вул. В. Винниченка.

** У кінці 1945 р. вона відмовилася від керівництва рукописним відділом і залишилася на посаді завідувача І (українсько-російського) сектору Львівської філії БАН УРСР [12, с. 210].

*** У листі до М. Деркач від 12 листопада 1945 р. Ю. Меженко писав: «Щодо продажу-купівлі бібліотеки Михайла Сергійовича, то я не наважуюся висловлюватися про ціну. Аджеж я, властиво, її зовсім не знаю. Я навіть не знаю скільки в ній всього томів та якого вони змісту. Тобто я знаю, що це є історія, але цього ще замало знати. Я цілком погоджуюся з тим, що розпорозувати її не слід, вона має зберегтися як цілість, але каталог має бути не тільки окремий; необхідно, крім того, карточки влити в генерального каталога» [23, с. 192].

Львівською книгозбірнею М. Грушевського **Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР** у Києві зацікавився ще у 1945 р. У відділі рукописів Інституту зберігається лист від 22 грудня 1945 р. завідувача відділу рукописів Марії Грудницької до Марії Деркач у справі купівлі матеріалів Лесі Українки, в якому читаємо: «Просив Давид Демидович [Копиця] сповістити нашій бібліотеці (Зав. бібліотеки т. Стучевська Надія Іванівна) профіль бібліотеки М. Грушевського, в якій кількості, яка в основному там література і в яку суму вона оцінена. Інститут хоче її придбати» [24]*.

М. Возняк вказану вище суму передав удові історика, Марії Сильвестрівні Грушевській, яка доживала віку в Києві у матеріальній скруті. Свідчення про те, що з придбаної книгозбірні М. Грушевського майже 500 книжок академік передав бібліотеці Львівського університету і понад тисячу переслав до Центральної бібліотеки АН УРСР у Києві** (тоді Державна публічна бібліотека Української РСР) не зовсім точні. Спробуємо з цим розібратися.

9 травня 1947 р. завідувач бібліографічного відділу Наукової бібліотеки Львівського університету Федір Максименко [2] написав листа Ю. Меженкові, в якому повідомив, що: «Акад[емік] М. С. Возняк перевів розвантаження своєї б[ібліоте]ки від видань, які для нього з тих чи інших міркувань є баластом. По перше він організував фонд Кабінету Укр[аїнської] л[ітерату]ри Університета. По друге, видання, що для кабінету не потрібні, він передав б[ібліоте]ці Університету, але з умовою, що ми звіримо все з каталогами й залишимо собі лише те, чого у нас немає, а всі фактичні дублети передамо від його імені б[ібліоте]ці АН у Києві — тобто Вам. Зараз ми закінчуємо цю звірку, й з 500 кн[ижкових] одиниць певне 200 перепадає на Вашу долю. В більшості це література характеру спецфондового з УРСР, Галичини, Праги (1942–1943 рр.), але є дещо й не спецфондове. Зокрема, є повний комплект «Aktów

* Висловлюємо щирю вдячність п. Галині Сварник за надану інформацію.

** Як пригадує З. Бродик, що інформацію вона отримала від Марії Вальо [3, с. 462]. Про наявність у фондах бібліотеки Львівського університету книжок з львівської бібліотеки М. Грушевського сьогодні відомостями не диспонуємо.

grodzkich i z[i]emskich»* (Всі 25 тт.), літературний журнал «Mercure de France» 1928 й сл[ідуючі] роки, «Временник ставропигийського інститута» біля 20 томів, велика кількість Грушевського (більш зараз не пригадаю що. Тижня за два все буде відібране. Передача його Вам обумовлюється теж: після звірки фактичні дублети л[ітерату]ри не спецфондової (спецфондова лишається у Вас безумовно) Ваша б[ібліоте]ка передасть б[ібліоте]ці Київського університета. На мою думку таке обумовлення цілком раціональне й корисне для бібліотек. Отже прохання повідомити, яким чином цю літературу переправити в Ваше розпорядження. Якщо у Вас мають бути якісь транспорти зі Львова, то може просто здати цю літературу Вашій Філії, з тим що вона разом з іншими перешле й возняківську літературу?» [20, арк. 5-7 зв.].

19 січня 1948 р. Ю. Меженко написав офіційного листа до Наукової бібліотеки Львівського державного університету, в якому дякував за список книжок, які М. Возняк подарував бібліотеці Львівського університету, і повідомляв, що Бібліотека АН УРСР охоче візьме «ці книжки, але лише по одному примірнику кожної назви». Оскільки з Києва Меженко не мав «змоги надіслати окремого робітника по ці книжки», то просив «передати їх до нашого Львівського філіала», куди цього ж дня надіслав листа такого змісту: «За бажанням дійсного члена АН УРСР М. С. ВОЗНЯКА Наукова бібліотека Львівського Університету ім. І. Франка передає нам дублети літератури, що її він подарував Університету. В зв'язку з тим, що ми не маємо змоги надіслати нашого представника до Львова прошу на підставі цього листа одержати для нас в Науковій бібліотеці по одному примірнику літератури, яку внесено до списку, що додається до листа. Додаток: Список на 24 аркушах. Копія н/ листа до Наукової Бібліотеки при Львівському Університеті». Внизу — підпис Ю. Меженка. Через два дні — 21 січня (як зазначено у резолюції на листі), Ярослав Дашкевич, працівник Львівської бібліотеки АН УРСР, мав «відібрати книжки» [8, арк. 1-2].

Через десять днів, 31 січня 1948 р., було складено акт про те, що «бібліотека Львівського Державного університету ім. І. Франка

* «Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie w skutek fundacyi śp. Alexandra hr. Stadnickiego» у 25-ти томах були опубліковані в 1868–1935 pp. у Львові.

здали а бібліотека Академії наук УРСР прийняла книжки, що їх бібліотека одержала в дар від академіка М. С. Возняка, які виявилися дублетними для бібліотеки ЛДУ й за побажанням Акад. М. С. Возняка мали бути переданими до бібліотеки АН УРСР в Києві. Передано разом 438 назв книжок в 740 примірниках, згідно списку що додається». Внизу документа підписи Ф. Максименка і бібліотекаря Львівської філії Бібліотеки АН УРСР Романа Луцика [8, арк. 3]. На жаль, ми не знаємо, чи осіла тоді якась частина з книгозбірні М. Грушевського в бібліотеці Львівського університету, — це справа майбутніх досліджень.

Ю. Меженко, тоді вже після інфаркту, відбував останні дні на директорській посаді. 1 лютого 1848 р. він офіційно звільнився з бібліотеки і 5 лютого виїхав до Ленінграда «шукати пристанища і роботи». Після нього обов'язки директора тимчасово виконував Г. М. Плеський. Цього ж року директором став Іван Золотоверхий*. Цей період в історії Бібліотеки АН у Києві Сергій Білокінь називає «масштабним погромом налагодженої бібліотечної роботи». Очевидно, у той складний час Вознякові книги до київської академічної бібліотеки так і не потрапили. Можемо припустити, що книжки із книгозбірні М. Грушевського, які виявилися дублетними для бібліотеки Львівського університету, придбав Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР. Напевно, саме про ці книжки у 1958 р. згадував колишній співробітник Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР, а тоді директор Київської кіностудії ім. О. Довженка Давид Копиця під час допиту, пов'язаного зі справою реабілітації Катерини Грушевської: «[...] покойный академик М. С. Возняк показал мне очень ценную библиотеку из книг собственности Михаила Грушевского и его дочери, которые хранились там, и предложил забрать их в Киев и *приобрести* [виділення наше. — Р. Дз.], что мы и сделали. [...]» [26, с. 464]. Вочевидь, так воно й відбувалося. У бібліотеці Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України й тепер знаходимо примірники книжок зі штампами М. Грушевського [26, с. 464].

Значна частина книжок із львівської бібліотеки М. Грушевського залишилась у фондах Львівської філії Бібліотеки АН УРСР.

* Не інакше як «Дурноверхий» називав його Меженко у листі до Ф. Максименка [19].

Так, згідно з річним планом роботи відділу концентрації бібліотеки на 1949 р. листопад–грудні планувалося передати «до відділу комплектування недублетні фонди б[увшої] бібл[іотеки] Грушівського — 2 190 т.» [6, арк. 3], а з річного звіту про роботу бібліотеки за 1949 р. відомо, що у відділі концентрації «8. Розпочато впорядкування фондів бувшої бібліотеки М. Грушівського, які знаходяться по вул. Радянській № 24» [28, арк. 77], а з річного звіту відділу обміну і концентрації («концентрації та обміну Львівської Бібліотеки А.Н.УРСР»)* про виконання плану роботи за 1949 р. — «12. Перепроваджено консервацію б[увшої] бібліотеки Грушівського в кількості 3 450 томів книжок» [7, арк. 2].

Припускаємо, що дублети (для львівської академічної бібліотеки), близько 1 260 томів, потрапили тоді до відділу обміну й концентрації (тепер — відділ обмінно-резервних фондів та ретроспективного комплектування) академічної бібліотеки у Львові.

На початку 1955 р., після смерті М. Возняка, всупереч його волі передати власну бібліотеку Львівському державному університету, її віддали Львівській бібліотеці АН УРСР. Відтоді і книгозбірня М. Возняка, яка зберігається окремим фондом у ЛННБ України ім. В. Стефаника, а з нею і колишня збірка книжок М. Грушевського, зазнали окремих втрат [3, с. 462].

Основний масив збереженої частини львівської бібліотеки М. Грушевського тепер знаходиться у фондах ЛННБ України ім. В. Стефаника, хоча окремі примірники книг як самого історика, так і його батька зберігаються у Державному меморіальному музеї Михайла Грушевського у Львові: «[...] Окремо представлено найдорожчі раритети — книжки вченого та його батька з автографами. [...]» [14].

Коло наукових інтересів великого історика віддзеркалене у тематиці книг його бібліотеки. С. Панькова, досліджуючи листування великого історика з одним із його найближчих приятелів, літературознавцем Кирилом Студинським, старанно занотувала згадки про книги, які були у бібліотеці М. Грушевського: Н. Нікольського «О литературных трудах митрополита Климента Смолятича, писателя XII века» (Санкт-Петербург, 1892), М. Сухомлінова «Рукописи графа Уварова» (Санкт-Петербург, 1858), А. Ляценка

* Вочевидь, протягом року відділ змінив свою назву.

«О «Молении Даниила Заточника» (Санкт-Петербург, 1896), Ф. Уманця «Гетман Мазепа» (Санкт-Петербург, 1897), А. Яцімірського «Григорий Цамблак» (Санкт-Петербург, 1904), Ф. Тітова «Русская православная церковь в польско-литовском государстве в XVII–XVIII вв. (1654–1795). Опыт церковно-исторического исследования» (Київ, 1905). З часом книгозбірня поповнилась усіма виданнями НТШ, працями історика та його учнів, а також багатьма часописами різними мовами з рецензіями на публікації вченого [26, с. 457]. Знову ж таки, перебуваючи у Відні, М. Грушевський звертався до К. Студинського з проханням розшукати на віллі та вислати йому потрібні для наукової роботи видання, зокрема: «Полное собрание русских летописей» (Санкт-Петербург, 1841–1863, 1885–1914), «Памятники полемической литературы в Западной Руси» (Санкт-Петербург, 1878, 1882, 1903, кн. 1-3), «Памятники древнерусской церковно-учительной литературы» під редакцією О. Пономарьова (Санкт-Петербург, 1894–1898, вип. 1-4), «Памятники древнерусского канонического права (XI–XV вв.)» (Санкт-Петербург, 1880; 1908, 2-ге вид.), «Чтения в Историческом обществе Нестора-летописца» (Київ, 1879–1914), «Исторические песни малороссийского народа» (Москва, 1874) з поясненнями Володимира Антоновича та Михайла Драгоманова, «О русских летописях» Олексія Маркевича, «Слово Даниила Заточника» по всем известным спискам» Іллі Шляпкіна (Санкт-Петербург, 1889), «Материалы по этнографии Новороссийского края, собранные в Елисаветградском и Александрийском уездах Херсонской губернии: I. Суевверия и обряды. II. Легенды, сказки и рассказы» (Одеса, 1894), «Писання Трохима Зіньківського» під редакцією Бориса Грінченка та ним же написаним життєписом автора (Львів, 1893, 1896, кн. 1-2), «Этнографические материалы, собранные в Черниговской и соседних с ней губерниях» Б. Грінченка (Чернігів, 1895, 1897, 1899, вип. 1-3), «Разыскания о древнейших русских летописных сводах» Олексія Шахматова (Санкт-Петербург, 1908), «Студії над народними піснями» Івана Франка (Львів, 1908) [26, с. 458-459] та ін.

То які ж книжки із книгозбірні історика збереглися у фондах ЛННБ України ім. В. Стефаника*?

* На жаль, ніхто цілеспрямовано не шукав їх у різних відділах бібліотеки (та й не у всіх відділах можливий до них доступ), як і в інших бібліотеках львівських інституцій.

У колекції М. Возняка у відділі основних книжкових фондів з колишньої бібліотеки М. Грушевського зберігаються: «Лѣтопись событій в Югозападной Россіи въ VIII вѣкѣ» у чотирьох томах (Київ, 1848), дослідження Д. Айналова та Е. Редіна «Кієво-Софійській соборъ: Изслѣдованіе древній мозаической и фресковой живописи» (Санкт-Перербург, 1889), «Кієвъ съ древнейшимъ его училищем академією» (Київ, 1856), «Описание русскихъ и словенскихъ рукописей Румянцевскаго музеума» (Санкт-Петербург, 1842), Дениса Зубрицького «Критико-историческая повѣсть временныхъ лѣтъ Червоной или Галицкой Руси» (Москва, 1845), «Описание Кіева» (Москва, 1868), праці М. Бантиш-Каменського, І. Срезневського, В. Барвінського, Ф. Бродовича та інші [3, с. 462]. Книжки із львівської бібліотеки М. Грушевського, які тепер зберігаються у колекції М. Возняка, потребує окремого розгляду.

Окремо у відділі основних книжкових фондів бібліотеки у відмінному стані зберігається книга (шифр 2.021.957): Nicephori archiepiscopi Constantinopolitani opuscula historica. Edidit Csrolus de Boor. Accedit Ignatii diaconi vita Nicephori (Лейпциг, 1880). На форзаці і всередині — характерні штампи М. Грушевського, на корінці: «золотом» витиснуті перше слово заголовка, унизу — літери «С. Г.». Треба думати, що книжок з провенієнціями М. Грушевського у цьому відділі є значно більше.

У 2002–2003 рр. працівники відділу обмінних та резервних фондів (ОРФу)* бібліотеки, здійснюючи звірку наявних книжок, робили позначки на звороті карток топографічного каталогу про наявність провенієнцій, а саме — штампів книгарень, громадських і приватних бібліотек, в яких свого часу зберігалися ці книжки. Згодом Маргарита Кривенко, співробітниця науково-дослідного відділу історичних колекцій бібліотеки, працюючи з цим каталогом, виписала номери карток з відзначенням прізвищем М. Грушевського**.

Отже, до ОРФу ЛННБ України ім. В. Стефаника теж потрапили книжки з львівської книгозбірні М. Грушевського. Поки що нам вдалося нарахувати більше трьох десятків видань, хоча, без сумніву, їх там значно більше.

* Тепер — відділ обмінно-резервних фондів та ретроспективного комплектування.

** Висловлюємо щирю вдячність М. Кривенко за можливість використати нумерацію цих книжок.

На значний фрагмент львівської бібліотеки великого історика звернула увагу співробітниця **відділу рукописів** ЛННБ України ім. В. Стефаника Ірина Сус, характеризуючи наповнення та зміст **науково-довідкової бібліотеки (підсобний фонд, підручна бібліотека)** цього структурного підрозділу. До її фонду увійшли видання, які походять із розформованих у 1939–1940-х рр. книгозбірень Західної України. Найбільшою серед них є збірка книг (понад 50) саме М. Грушевського. До неї входять «видання літописів, архівних матеріалів, праць з історії Церкви, дослідження з українського краєзнавства, історії України, Росії та країн Європи» [30, с. 360], а саме: «Источники малороссійской исторіи», видані Осипом Бодяньським (Москва, 1858), «Червенские города: исторический очеркъ, в связи с этнографией и топографией Червонной Руси» А. Лонгінова (Варшава, 1885), «Черты изъ истории сословий в Юго-Западной (Галицкой) Руси XIV–XV в.» Івана Линниченка (Москва, 1894), «Киевский митрополить Петр Могила и его сподвижники» С. Голубева (Київ, 1883–1898), «Моравия и Мадьяры: съ половины IX до начала X века» К. Грота (Санкт-Петербург, 1881). Серед них є й книги з дарчими написами авторів, зокрема Миколи Василенка («Вопросъ о сервитутахъ в Юго-Западномъ краѣ» (Київ, 1894), Петра Голубовського («История Смоленской земли до начала XV ст.» (Київ, 1895), Митрофана Довнар-Запольського («Очеркъ исторіи Кривичской и Дреговичской земель до конца XII столетия» (Київ, 1891) та («Изъ истории литовско-польской борьбы за Волинь: (договоры 1366 г.)» (Київ, 1896), Петра Іванова («Историческія судьбы Волинской земли съ древнѣйшихъ временъ до конца XIV вѣка» (Одеса, 1895), Платона Жуковича («Сеймовая борьба Православнаго западнорусскаго дворянства съ церковной уніей» (Санкт-Петербург, 1910; 1912), Венедикта Мякотіна («Изъ исторіи русскаго общества» (Санкт-Петербург, 1906), Станіслава Пташицького («Письмо Первого Самозванца къ папе Клименту VIII от 24 апреля 1604 года» (Санкт-Петербургъ, 1899), а також видання Івана Каманіна («Документы эпохи Богдана Хмельницкаго 1656–1657 гг.» (Київ, 1911) [30, с. 360].

На нижній частині корінців багатьох книжок колишньої бібліотеки М. Грушевського, які тепер зберігаються у підручній бібліотеці відділу рукописів ЛННБ України ім. В. Стефаника, витиснуті «золотом» літери «С. Г.».

Здавалося б, що ми маємо підстави вважати, що власником цих книг був батько Михайла Грушевського, Сергій Федорович*. Та чи так це насправді? Як відомо, М. Грушевський свої книги позначав підписом (автографом) та чорнильним штампом фіолетового кольору «МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ». Цей штамп характерний саме для

* Сергій Грушевський помер 6 лютого 1901 р. Після його смерті, як свідчить «Хроніка НТШ», «родина Грушевських», а, швидше всього, М. Грушевський особисто, передали бібліотеці НТШ 83 друки «по покійному» [31, с. 13]. Ці книжки й досі мали б зберігатись у фондах ЛННБ України ім. В. Стефаника, найімовірніше, у відділі україніки. Піетет до книги був притаманний Сергієві Грушевському ще з юних років. У січні 1861 р. його призначили бібліотекарем семінарії [18, с. 76]. Як згадував через багато років його син Михайло, він, гостюючи в 1882 р. у діда, отця Захарія Оппокова, знайшов у нього «останки колишньої татової бібліотеки, що лишилася тут, мабуть, іще з того часу, як він їхав до Холма: вона була зложена в величезній скрині в якійсь коморі і тепер виглянула на світ. Склад її дуже різноманітний: фрагменти якоїсь старої шкільної бібліотеки XVIII віку — латинські граматики і різні старі друки XVI–XVIII в., російські журнали 1860-х років (найбільше «Русского слова», радикального місячника) і рукописний збірник «священного ієрея Даниїла Гирмана» з Ботушкової слобідки коло Золотоноші першої чвертини XVIII віку» [18, с. 76-77]. Зрадивши знахідці, він попросив батька «щоб усі ці дорогоцінності забрати до Владикавказа; їх спаковано до скрині і відправлено» [18, с. 77]. Відомо, що М. Грушевський збирати власну бібліотеку розпочав ще в дитячі роки під час навчання у тифліській гімназії (1880–1886) (Проаналізувала літературні зацікавлення М. Грушевського догімназійного та гімназійного часів Галина Бурлака [4]) і посилено її поповнював, ставши студентом київського Імператорського університету Св. Володимира. За час навчання (1886–1890) та праці над магістерською дисертацією (1890–1894) встиг накопичити багато книжок. За спогадами Сергія Єфремова, вже на останньому своєму помешканні (вул. Тарасівська, 1, будинок не зберігся), де він проживав на квартирі у «провінційної польки», вдови Білецької, у двох кімнатах, книгозбірня М. Грушевського займала чималу світлицю, щільно заставлену полицями з книжками [25, с. 17]. Десь усередині 1883 р. свою бібліотеку М. Грушевський значно поповнив книжками, які його батько замовив за каталогом київської книгарні Ільницького. Через два роки у Сестринівці його дід Захарій побачив у скриньці «куплені в українських книгарнях українські книжки» [18, с. 114].

львівського періоду життя М. Грушевського (1894–1914)*. Переглядаючи томи «Архива Юго-Западной Росії» із підручної бібліотеки відділу рукописів, вдалось помітити цікаву закономірність його розташування. Окрім нижньої частини справа другого форзацу, титульного аркуша (або м'якої обкладинки з повним титулом) книжки, найчастіше М. Грушевський штампував сторінки: 32, 132, 232, 332, 432 і далі, через кожні 100 сторінок. Переважно штамп проставлено у нижній лівій частині сторінки, під текстом горизонтально, на маргінесі — вертикально, деколи — всередині тексту у більшому проміжку, між рядками підрозділу.

Подекуди при наявності на корінці літери «С. Г.», штамп М. Грушевського трапляється всередині книжки, а на форзаці і титульному аркуші відсутній. На багатьох примірниках книг штампи історика старанно замазані фіолетовим чорнилом, хоча все-таки прочитуються, як, наприклад, на титульних аркушах і форзацах томиків «Малоросійського Родословника» В. Модзалевського. Часто трапляються штампи та автографи М. Грушевського, перекреслені червоним олівцем. Знаходимо, правда, книжки лише з літерами «С. Г.» на корінці, без будь-яких інших провенієнцій, деякі втрапили первісні обкладинки, у деяких тканина зі старого корінця з літерами «С. Г.» наклеєна на основу корінця нової обкладинки вже в радянський час. Зі 103 виявлених нами переплетених книг (чи конволютів) з бібліотеки М. Грушевського — 43 мають на корінці вказану монограму його батька, а на 41 — монограма з великою ймовірністю була (у багатотомних чи серійних виданнях), але не збереглася, оскільки первісні корінці обкладинки були заклеєні, чи замінені під час реставрації.

У деяких виданнях при реставрації чи заміні старих палітурок не збереглися старі форзаці, або вціліли частково (переважно збереглися 2-й і 3-й форзаці), усередині теж відсутні штампи чи автографи, хоча за аналогічною обкладинкою до інших, сигнованих книг, можемо гіпотетично вважати, що вони належали до колишньої бібліотеки М. Грушевського.

* С. Панькова у листі до автора цих рядків припускає, що «знаменитий чорнильний штамп Михайло Грушевський запровадив ще в університетську київську добу», а також (і ми приєднуємося до її думки) «...на книгах зі своєї останньої (київської 1924–1931 рр.) бібліотеки Михайло Сергійович штампи вже не ставив».

На полицях підручної бібліотеки відділу рукописів також зберігаються «Акты, относящиеся къ исторіи Южной и Западной Россіи», які М. Грушевський придбав 27 і 29 жовтня 1889 р. і зробив помітки про це на книжках, а частину докупив у Москві за 25 карбованців у лютому–березні 1892 р., куди він приїхав для праці в архівах і бібліотеках [26, с. 455]. На жаль, палітурки на цих томах вже нові.

Серед книжок історика є й чотири переплетених томики лекцій, які, без сумніву, слугували підручниками майбутньому великому історичу України під час навчання у 1886–1890 рр. на історичному відділенні історично-філологічного факультету київського університету:

1) літографований цикл лекцій, який дуже нагадує рукопис, професора Ф. Фортинського, семінари якого відвідував майбутній учений, «Исторія Среднихъ Вѣковъ съ Карла Великого» з тими ж таки літерами «С. Г.» на корінці, штампом «Михайло Грушевський» у нижній частині і підписом «Грушевський» та датою «1889» у верхній частині другого форзаца;

2) видання «Исторія Среднихъ Вѣковъ періодъ до Карла Вел.» від 1884 р. з київської літографії П. Барського з аналогічними палітурками й штампом на титульному аркуші;

3) книжка «Исторія Англіи (до начала XVI стол.) Лекціи читанныя въ Императорскомъ университетѣ Св. Владиміра Ординарнымъ Профессоромъ **Ө. Я. ФОРТИНСКИМЪ** въ 1882–83 академическомъ году» (Київ, 1883) випродукована в літографії Л. Г. Данилової (Крещатикъ, домъ Дегтерева). В неї такі ж обкладинки з літерами «С. Г.» на корінці, на титульному аркуші у верхньому правому кутку — підпис Грушевського і дата «1887», внизу — його «перекинутий» штамп;

4) *конволют* «Исторія Рима лекціи профессора Ю. А. Кулаковскаго часть 1-ая. (съ древ. временъ до ½ V в. до Р. Х. Составиль и издаль **Ө. Вилинский**». (Київ, 1885). Новий корінець і форзаці (штампи «**МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ**» — на титульному аркуші (закреслений), с. 32, 132).

«Исторія Рима лекціи профессора Ю. А. Кулаковскаго части 2 и 3-ая. До установленія имперіи. Составиль и издаль **Ө. Вилинский**». (Київ, 1886).

Ряд томів «Архива Юго-Западної Россіи» з характерними палітурками (літерами «С. Г.» на корінці) і штампами «**МИХАЙЛО**

ГРУШЕВСЬКИЙ» (на другому форзаці й сторінках). Плями від пальців у правому нижньому кутку багатьох перших аркушів «Архива» засвідчують інтенсивне користування ними. Характерно, що позначки «С. Г.» проставлені на томах «Архива», які вийшли друком у 1902, 1904, 1909, 1911 рр. Також на корінці власницького конволюта П. Жуковича «Сеймовая борьба православнаго западнорускаго дворянства съ церковной уній (съ 1609 г.)» на обох томах (Вип. 5 і 6), виданих у 1910 і 1912 рр., витиснута монограма «С. Г.». Монограму «С. Г.» бачимо також на корінці книги «Powiat Mohylowski w Gubernii Podolskiej. Opis Geograficzno-historyczny wszystkich miast, miasteczek, wsi, przysiołków, futorów, słowem zaludnionych miejscowości w tym powiecie, z dodaniem odpowiednich dokumentów». Zebrał i opracował Władysław Pobóg Górski. Wydanie nakładem księżny Amelii Czetwertyńskiej». (Краків, 1902), на книжці Петра Іванова («Историческія судьбы Волынской земли съ древнѣйшихъ временъ до конца XIV вѣка» (Одеса, 1895) з присвятою «Дорогому Михаилу Сергѣевичу Грушевському отъ автора»*, а також на кількох інших книжках, належність яких М. Грушевському не викликає сумніву.

Лише на одному з томів «Архива» («Часть третья, томъ VI, Акты Шведскаго Государствен. Архива, относящіеся къ исторіи Малороссіи (1649–1660 гг.)» (Київ, 1908) замість уже звичних ініціалів батька вдалось виявити власну монограму історика — тиснені «золотом» літери «М. Г.»**.

---

* 11 квітня 1894 р. М. Грушевський був офіційно затверджений на посаду ординарного професора кафедри «всесвітньої історії з окремим виокремленням історії Східної Європи» у Львівському університеті. У вересні 1894 р. він приїхав до Львова.

** Цікаво, що у фондах Історико-меморіального музею Михайла Грушевського в Києві, як нам ласкаво повідомила директор музею С. Панькова, за що висловлюємо їй щире подяку, зберігаються дві книги з цими ініціалами: 1. [Власн. конволют:] **Народныя** южнорусскія сказки / Издал И. Рудченко. — К. : Типография Е. Я. Федорова, 1869. — Вып. 1. — 216 с. ; 1870. — Вып. 2. — 209 с. — На корінці — ініціали: «М. Г.».

На правому аркуші імпугнитулу вгорі праворуч — автограф М. Грушевського, внизу — чорнильний штамп «МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ»: на титульному аркуші 2-го випуску — штамп «МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ».

Дбайливо ставлячись до книжки, Грушевський часто звертався до палітурників. Згадки про них трапляються у його щоденнику ще в дольвівський період [11, с. 52, 186, 188, 205].

Видається, що монограму «С. Г.» давав палітурникам розпорядження витискати на корінцях своїх книжок сам Сергій Грушевський, а його син, без сумніву, продовжив цю «традицію» у Львові. Чому ж він це робив? Пригадуючи згодом про своє захоплення художньою літературою в юні роки, М. Грушевський писав: «До читання я мав дуже велику охоту, але, як се не дивно сказати, — читати сливе не було нічого. Батько був людиною практичною, активного життя, а не книжного почитання, часописей не випишував — крім «Сына Отечества» для себе і «Модного Свѣта» для матері, книжок не купував [...] і не піддавався на мої прошення щодо книжок. Бібліотека наша складалась, крім різної педагогічної літератури, якої я не цікавий був, розуміється, читати, з кількох випадкових книг, з яких я прочитував все для себе цікавіше — се був один том творів Карамзіна, «Історія літератури Галахова, «Енеїда» Вергілія в поганім перекладі Соснецького, книжка про Крим, другий том «Фрегата «Паллади» Гончарова і три томи Гоголя, котрі я читав і перечитував безконечно» [10, с. 126]. Згодом про своє навчання у тифліській гімназії він згадував: «Я доповняв свою лектуру в тім, що бракувало в гімназійній бібліотеці, з інших джерел, а згодом [...] став систематично спроваджувати книги додому від московських і київських книгарів» [10, с. 117]. Фактично, батькову бібліотеку у гімназійні роки значною мірою,

---

2. **Чумацкія** народныя пѣсни И. Я. Рудченка. — К. : Типографія М. П. Фрица (Большая Владимирская, возле пам. св. Ирины, в собст. д.), 1874. — 257, [5] с. — На корінці — ініціали: «**М. Г.**».

На правому аркуші шмуцтитулу вгорі праворуч — автограф М. Грушевського олівцем «Наклад 1 200 прим», внизу — затертий чорнильний штамп «МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ»; на аркуші книжкового блоку (с. 31-32) — вирізаний контур чорнильного штампу «МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ», на с. 132 та с. 232 — збережений чорнильний штамп «МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ».

За словами С. Панькової, ці книжки для музею були придбані у 2004 р. у Львові, але, можливо, вони належали М. Грушевському ще в часи навчання у Київському університеті.

особливо белетристикою, докомплектував (хоч і за батькові гроші) сам М. Грушевський, тому й вважав її і своєю книгозбірнею. Частину книг з бібліотеки С. Грушевського після його смерті було передано Київському університетові, деякі, очевидно, більшість, забрав М. Грушевський, решту залишили собі брат Олександр і сестра Ганна.

Отже, навіть виявлений і досліджений нами невеликий фрагмент книгозбірні М. Грушевського періоду його перебування у Львові, яка тепер розпорошена у фондах ЛННБ України ім. В. Стефаника, дає змогу скласти уяву про її наукову цінність, а подальше її вивчення допоможе встановити її збережену кількість та зміст.

ДОДАТКИ

№ 1

Частина львівської книгозбірні М. Грушевського (за топокаталогом відділу обмінно-резервного фонду ЛННБ України ім. В. Стефаника): фрагментарна реконструкція¹

1. **Balcer O.** Rewizya teoryi o pierwotnym osadnictwie w Polsce. — [Львів]², 1898. — [Одбитка з Kwartalnika Historycznego? Rocznik XII. Z. 1.].

На звороті картки напис: «Автогр[аф] авт[ора] до Грушевського».
В 33.694

2. **Deutschlands** Geselichtigquellen in Mittelalter. Т. 1-2. — [Берлін], 1893.

В 37.192-3

3. **Dintorfius L.** Historici Graeci minores. Vol. 1. — [Лейпциг], 1870.

На звороті картки напис: «ит[амп] Михайло Грушевський».
В 33.171

4. **Gromnicki T.** Ormianie w Polsce... — [Варшава], 1889.

На звороті картки напис: «ит[амп] Михайло Грушевський».
В 27.341

---

¹ Назви видань подаємо за топографічним каталогом. Скорочені назви видань доповнюємо за алфавітним каталогом цього ж відділу, а також за іншими джерелами у квадратних дужках (у деяких випадках картки в алфавітному каталозі відсутні).

² Місце видання подаємо у квадратних дужках в перекладі українською мовою.

5. [КОНВОЛЮТ:] **Hube R[omuald]**. Statuta Niessawski z 1454 roku. — [Варшава], 1875.

Hube R. Prawo polskie w wieku trzynastym [: przedstawił i objaśnił ze źródeł współczesnych]. — [Варшава, 1874].

B 15.223

6. [КОНВОЛЮТ:] **Jacob G[eorg]**. Die Waaren beim arabisch nordischen Verkehr im Mittelalter... — [Берлін], 1891.

Jacob Georg. Der Nordisch-baltische Handel der Araber im Mittelalter Dargestellt von... — [Лейпциг], 1887.

B 17.221

7. **Jacob G[eorg]**. Welche Handelsartikel bezogen die Araber des Mittelalters [aus den nordisch-baltischen Landern?]. — [Берлін], 1891.

На звороті картки напис: «ит[амн] Михайло Грушевський».

B 20.864

8. **Jastrébow VI.** Pains de nocés rituels en Ukraine. — [Париж], 1895.

9. **Lassota von Steblau Erich.** Tagebuch des ... Nach einer Handschrift... herausgegeben und mit Einleitung und Bemerkungen begleitet von R. Schattin. — [Галле], 1866.

B 13.751

10. **Mogilnicki Jan.** Rozprawa o języku ruskim. — [Львів], 1848.

На звороті картки напис: «Авт[огра]ф М. Грушевського?».

B 16.150

11. **Monumenta Poloniae Historica.** Pomniki Dziejowe Polski. T. 4. — [Львів], 1884.

B 17.733

12. **Monumenta Poloniae Historica.** Pomniki Dziejowe Polski. T. 5. — [Львів], 1888.

B 17.734

13. **Niederle L.** Zur Frage über den Ursprung der Slaven. — [Прага], 1899.

B 29.195

14. **Pindarus.** Carmina cum fragmenti selectis. — [Лейпциг], 1882.

На звороті картки написи: «I. Автогр. Грушевський — 1886.» і «Книжн. Магазинъ съ 1830 г. Н. Я. Оглоблина въ Кіевѣ. Бывшій С. И. Литова»³.

B 16.151

³ Вочевидь, мається на увазі характерна овальна печатка (штамп) магазину.

15. **Roepell R.** Geschichte Polens. Th. 1. — [Гамбург], 1840.
В 37.469
16. **Rolle A[ntoni] J[ożef].** Opowiadania. — [Варшава], 1884.
В 13.435
17. **Rolle A[ntoni] J[ożef].** Opowiadania historyczne. Т. 1-2. — [Варшава], 1882.
На звороті картки написи: 1) Михайло Грушевський; 2) Księgarnia O. Zukerkandla i syna Złoczów.
В 36.747
18. **Rozprawy Akad[emii] um[iejętności].** Wydział hist[oryczno]-filozof[iczny]. Serya 2. Т. 6.
На звороті картки напис: «ит[амп] Михайло Грушевський».
В 38.139
19. **Smolka St.** Kiejstut i Jagiełło. — [Краків], 1888.
В 43.786⁴
20. **Stadnicki K.** O początkach arcybiskupstwa... — [Львів], 1882.
В 34.425
21. **Stecki T. J.** Z boru i stepu. — [Краків], 1888.
В 16.858
22. **Studyński C. (Курьо)**⁵ Charakterystyka i geneza poetycznych... Ambr. Metlińskiego. — [Краків], 1897.
На звороті картки написи: «авт[ограф] автора М. Грушевському» і «ит[амп] Михайло Грушевський».
В 33.699
23. **Szajnocha K.** Opowiadania o królu Janie III. — [Житомир], 1860.
На звороті картки написи: «1) Михайло Грушевський» і «1. Karol Wild. Księgarnia i skład not we Lwowie».
В 37.502
24. **Szaraniewicz I.** Zaczątki słowiańskie u stoków Karpat. — [Львів], 1870.
В 27.946

---

⁴ На звороті каталожних карток топокаталогу — помітки: «Михайло Грушевський», що може свідчити як про наявність у виданні штампів (переважно), так і автографів М. Грушевського.

⁵ Над прізвищем напис: «*Studzinski Cyryl*».

25. **Theophylactus I.** Historiae. — [Лейпциг], 1887.
В 15.795
26. **Volkov Th.** Découvertes préhistoriques de M. Chvojka à Kiew. — [Париж, 1898].
В 36.171
27. **Wag Teodor.** Historya książąt i królów polskich... — [Вільно], 1833.
В 36.864
28. **Wolff J.** Ród Gedimina. — [Краків], 1886.
В 15.213
29. **Worobkiewicz E.** Ein historisches gedenkbischlein der orthodox-orientalische Kirche in Lemberg. — [Львів], 1896.
На звороті картки напис: «ит[амн] Михайло Грушевський».
В 27.951

№ 2

Частина львівської книгозбірні М. Грушевського у підсобному фонді (підручній бібліотеці) відділу рукописів ЛННБ України ім. В. Стефаника: фрагментарна реконструкція

1. **Акты** Московскаго Государства, изданные Императорскою Академією Наукъ подъ редакцією Н. А. Попова, члена-корреспондента Академіи. — [Санкт-Петербург], 1890. — Т. I. Разрядный приказъ. Московскій столъ. 1571–1634.

На другому форзаці — закреслений⁶ штамп «МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ». «Золоте» тиснення на корінці — літери «С. Г.».

(IV)69871/1

2. **Акты** Московскаго Государства, изданные Императорскою Академією Наукъ подъ редакцією Н. А. Попова, члена-корреспондента Академіи... — [Санкт-Петербург], 1894. — Т. II.

«Золоте» тиснення на корінці — літери «С. Г.».

(IV)69871/2

3. **Акты**, относящіеся къ исторіи Южной и Западной Россіи, собранные и изданные Археографическою комиссією. — [Санкт-Петербург], 1862. — Т. III. 1638–1657.

На титульній м'якій обкладинці — автограф «Грушевсь[кий] 1889.Х. 27.». Палітурки нові.

556.996/3/3пр.

⁶ У всіх випадках закреслено червоним олівцем.

4. **Акты**, относящієся къ исторіи Южной и Западной Россіи, собранные и изданные Археографическою комисією. — [Санкт-Петербург], 1862. — Т. IV. 1657–1659.

На м'якій титульній обкладинці — автограф «Грушевськ[ий] 1889.Х.27.».
556.996/4-5

5. **Акты**, относящієся къ исторіи Южной и Западной Россіи, собранные и изданные Археографическою комисією. — [Санкт-Петербург], 1869. — Т. VI. 1665–1668.

Зафарбовані⁷ штамп «МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ» — на форзаці, с. 32, 132, 232. Корінець заклеєний.

556.996/6-7/3пр.

6. **Акты**, относящієся къ исторіи Южной и Западной Россіи, собранные и изданные Археографическою комисією. — [Санкт-Петербург], 1875. — Т. VIII. 1668–1669, 1648–1657.

На другому форзаці — штамп МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ і автограф олівцем (закреслені), цей же штамп на с. 32 (закреслений), 132, 232. Корінець заклеєний.

556.996/8-9

7. **Акты**, относящієся къ исторіи Южной и Западной Россіи, собранные и изданные Археографическою комисією. — [Санкт-Петербург], 1878. — Т. X. (Дополненіє къ III тому).

На м'якій титульній обкладинці — зафарбовано автограф: «Грушевськ[ий], 1889.Х.29.»; на с. 32, 132, 232 — штамп «МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ» зафарбовані. Палітурки й форзаці нові.

556.996/10-11/3пр.

8. **Акты**, относящієся къ исторіи Южной и Западной Россіи, собранные и изданные Археографическою комисією. — [Санкт-Петербург], 1882. — Т. XII. 1675–1676.

На м'якій титульній обкладинці — зафарбовано автограф «Грушевськ[ий] 1889.Х.29.».

556.996/12-1

9. **Акты**, относящієся къ исторіи Южной и Западной Россіи, собранные и изданные Археографическою комисією. — [Санкт-Петербург], 1889. — Т. XIV. (Дополненіє къ III тому).

На другому форзаці і м'якій титульній обкладинці — перекреслені штамп «МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ», цей же штамп — на с. 32, 132, 232. Корінець новий.

556.996/14-15

---

⁷ Усі зафарбування фіолетовим чорнилом.

10. **Архивь** Югозападной Россіи, издаваемый Временною комисією для разбора древнихъ актовъ, высочайше учрежденною при Кіевскомъ Военномъ, Подольскомъ и Волынскомъ Генераль-Губернаторъ. — [Київ], 1859. — Ч. 1. Акты, относящіяся къ исторіи православной церкви въ Югозападной Россіи. Т. I.

На с. 32, 132, 232 — штампи «МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ», на авантитулі — штамп книжкового магазину Н. Я. Оглобліна в Києві — закреслено. Корінець заклеєний.

556.994/1-1

11. **Архивь** Юго-западной Россіи, издаваемый Временною комисією для разбора древнихъ актовъ, высочайше учрежденною при Кіевскомъ Военномъ, Подольскомъ и Волынскомъ Генераль-Губернаторъ. — [Київ], 1864. — Ч. 1, т. II.

На другому форзаці, авантитулі, с. 32, 132, 232 — штампи «МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ». Корінець заклеєний.

556.994/1-2

12. **Архивь** Юго-западной Россіи, издаваемый Временною комисією для разбора древнихъ актовъ, высочайше учрежденною при Кіевскомъ Военномъ, Подольскомъ и Волынскомъ Генераль-Губернаторъ. — [Київ], 1864. — Ч. 1, т. III.

На форзаці, титульному аркуші, с. 32, 132, 232 — штампи «МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ». Корінець заклеєний.

556.994/1-3

13. **Архивь** Юго-западной Россіи, издаваемый Временною комисією для разбора древнихъ актовъ, высочайше учрежденною при Кіевскомъ, Подольскомъ и Волынскомъ Генераль-Губернаторъ. — [Київ], 1873. — Ч. 1, т. V. Акты, относящіяся къ дѣлу о подчиненіи Кіевской митрополіи Московскому патріархату (1620–1694 г.).

Штампи «МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ» — на другому форзаці (закреслений), внизу на м'якій обкладинці, с. 32, 36, 132 і далі.

556.994/1-5

14. **Архивь** Юго-западной Россіи, издаваемый Комисією для разбора древнихъ актовъ, состоящей при Кіевскомъ, Подольскомъ и Волынскомъ Генераль-Губернаторъ. — [Київ], 1887. — Ч. 1, т. VII.

На другому форзаці, с. 32, 132, 232 — штампи «МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ». Корінець заклеєно.

556.994/1-7

15. **Архивь** Юго-западной Россіи, издаваемый Коммисією для разбора древнихъ актовъ, состоящей при Кіевскомъ, Подольскомъ и Волинскомъ Генераль-Губернаторь. — [Київ], 1893. — Ч. 1, т. IX.

«Золоте» тиснення на корінці — літери «С. Г.».

556.994/1-9

16. **Архивь** Юго-западной Россіи, издаваемый Коммисією для разбора древнихъ актовъ, состоящей при Кіевскомъ, Подольскомъ и Волинскомъ Генераль-Губернаторь. — [Київ], 1904. — Ч. 1, т. X.

Штатпи «МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ» — на м'якій обкладинці (закреслений), с. 32, 132, 432, 532, 732. «Золоте» тиснення на корінці — літери «С. Г.».

556.994/1-10

17. **Архивь** Юго-западной Россіи, издаваемый Коммисією для разбора древнихъ актовъ, состоящей при Кіевскомъ, Подольскомъ и Волинскомъ Генераль-Губернаторь. — [Київ], 1910. — Ч. 2, т. III. Постановленія провинціальныхъ сеймиковъ Юго-западной Руси въ 1698–1726 г.г.

Штатпи «МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ» — на другому форзаці (закреслений), с. 1. На корінці — літери «С. Г.».

556.994/2-3

18. **Архивь** Юго-западной Россіи, издаваемый Временною коммисією для разбора древнихъ актовъ, высочайше учрежденною при Кіевскомъ, Подольскомъ и Волинскомъ Генераль-Губернаторь. — [Київ], 1868. — Ч. 3. Акты о козаках (1679–1716). Т. II.

Штатпи «МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ» — на другому форзаці (закреслений), авантитулі», с. 32, 132. Корінець реставрований.

556.994/3-2

19. **Архивь** Юго-западной Россіи, издаваемый Временною коммисією для разбора древнихъ актовъ, высочайше учрежденною при Кіевскомъ, Подольскомъ и Волинскомъ Генераль-Губернаторь. — [Київ], 1876. — Ч. 3. Акты о гайдамакахъ (1700–1768) Т. III.

Штатпи «МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ» — на другому форзаці (закреслений), с. 32 і далі. Корінець реставрований.

556.994/3-3

20. **Архивь** Юго-западной Россіи, издаваемый Коммисією для разбора древнихъ актовъ, состоящей при Кіевскомъ, Подольскомъ и Волинскомъ Генераль-Губернаторь. — [Київ], 1902. — Ч. 3. Т. V.

Штатпи «МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ» — на другому форзаці (закреслений), с. 32, 37, 132, 232, 432. Помітки олівцем. На корінці — літери «С. Г.».

556.994/3-5

21. **Архивъ** Юго-западной Россіи, издаваемый Коммисією для разбора древнихъ актовъ, состоящей при Кіевскомъ, Подольскомъ и Волинскомъ Генераль-Губернаторѣ. — [Київ], 1908. — Ч. 3. Т. VI. Акты Шведскаго Государствен. Архіва, относящіеся къ исторіи Малороссіи (1649–1660 гг.).

«Золоте» тиснення на корінці — літери «М. Г.».

556.994/3-6

22. **Архивъ** Юго-западной Россіи издаваемый Временною коммисією для разбора древнихъ актовъ, высочайше учрежденною при Кіевскомъ, Подольскомъ и Волинскомъ Генераль-Губернаторѣ. — [Київ], 1869. — Ч. 5. Акты о городахъ (1432–1798). Т. I.

Штампи «МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ» — на другому форзаці, с. 32. «Золоте» тиснення на корінці — літери «С. Г.».

556.994/5-1

23. **Архивъ** Юго-западной Россіи, издаваемый Коммисією для разбора древнихъ актовъ, состоящей при Кіевскомъ, Подольскомъ и Волинскомъ Генераль-Губернаторѣ. — [Київ], 1890. — Ч. 5, т. II. (Вып. 1). Переписи еврейскаго населенія въ юго-западномъ краѣ въ 1765–1791 гг.

Штампи «МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ» на с. 32, 132, 232, помітки олівцемъ (автографъ М. Грушевського) на м'якій обкладинці. Корінець реставрований.

556.994/5-2-1

24. **Архивъ** Юго-западной Россіи, издаваемый Коммисією для разбора древнихъ актовъ, состоящей при Кіевскомъ, Подольскомъ и Волинскомъ Генераль-Губернаторѣ. — [Київ], 1890. — Ч. 5, т. II. (Вып. 2). Переписи еврейскаго населенія въ юго-западномъ краѣ въ 1765–1791 гг.

На м'якій обкладинці угорі — автографъ «Грушевський». Обкладинка реставрована, корінець і форзаці нові.

556.994/5-2-2

25. **Архивъ** Юго-западной Россіи, издаваемый Временною коммисією для разбора древнихъ актовъ, высочайше учрежденною при Кіевскомъ, Подольскомъ и Волинскомъ Генераль-Губернаторѣ. — [Київ], 1876. — Ч. 6. Акты объ экономическихъ и юридическихъ отношеніяхъ крестьянъ въ XVI–XVIII вѣкъ (1498–1795). Т. I (Съ Приложеніемъ въ особой книгѣ).

Штампи «МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ» — на другому форзаці (закреслений), с. 32, 132, 232, 432 та ін. Обкладинка нова.

556.994/6-1

26. **Архів** Юго-западной Росії, издаваемый Коммісією для разбора древнихъ актовъ, состоящей при Кіевскомъ, Подольскомъ и Волынскомъ Генераль-Губернаторъ. — [Київ], 1890. — Ч. 7, т. II.

Штampi «МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ» — на другому форзаці, с. 32, 132, 232, 432. Обкладинка нова.

556.994/7-2

27. **Архів** Юго-западной Росії, издаваемый Коммісією для разбора древнихъ актовъ, состоящей при Кіевскомъ, Подольскомъ и Волынскомъ Генераль-Губернаторъ. — [Київ], 1905. — Ч. 7, т. III. Акты о заселеніи Южной Росії XVI–XVIII в.в.

На м'якій обкладинці — автограф і штамп «МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ». Помітки олівцем. Корінець і форзаці нові.

556.994/7-3

28. **Архів** Юго-западной Росії, издаваемый Коммісією для разбора древнихъ актовъ, состоящей при Кіевскомъ, Подольскомъ и Волынскомъ Генераль-Губернаторъ. — [Київ], 1893. — Ч. 8, т. I. Матеріали для исторіи мѣстнаго управленія въ связи съ исторією сословной організації. Акты Барскаго староства XV–XVI в.

Штampi «МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ» — на с. 32, 132, 232. Помітки олівцем. Корінець і форзаці нові.

556.994/8-1

29. **Архів** Юго-западной Росії, издаваемый Коммісією для разбора древнихъ актовъ, состоящей при Кіевскомъ, Подольскомъ и Волынскомъ Генераль-Губернаторъ. — [Київ], 1909. — Ч. 8, т. III.

Штамп «МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ» — на титульному аркуші. «Золоте» тиснення на корінці — літери «С. Г.», форзаці нові.

556.994/8-3

30. **Архів** Юго-западной Росії, издаваемый Коммісією для разбора древнихъ актовъ, состоящей при Кіевскомъ, Подольскомъ и Волынскомъ Генераль-Губернаторъ. — [Київ], 1907. — Ч. 8, т. IV.

Аналогічна обкладинка, корінець заклеєний.

556.994/8-4

31. **Архів** Юго-западной Росії, издаваемый Коммісією для разбора древнихъ актовъ, состоящей при Кіевскомъ, Подольскомъ и Волынскомъ Генераль-Губернаторъ. — [Київ], 1907. — Ч. 8, т. V.

Помітки олівцем на с. 3, 5. Аналогічна обкладинка, корінець заклеєний.

556.994/8-5

32. **Архивъ** Юго-западной Россіи, издаваемый Коммисіею для разбора древнихъ актовъ, состоящей при Кіевскомъ, Подольскомъ и Волынскомъ Генераль-Губернаторъ. — [Київ], 1911. — Ч. 8, т. VI.

«Золоте» тиснення на коринці — літери «С. Г.».

556.994/8-6

33. **Барбаро Иосафат.** [Путешествие в Тану Иосафата Барбаро, венецианского дворянина / пер. с ит. В. С.]. — [Санкт-Петербург], 1836. — (Серия: Библиотека иностранных писателей о Россіи; Отдѣленіе I, т. 1 / трудами В. Семенова). — Переплетено з: Путешествие Амвросія Контарини, посла светлейшей Венецианской Республики к знаменитому персидскому государю Узун-Гассану, совершенное в 1473 году / пер. с ит. В. С. ; Письмо Альберта Кампензе к Папе Клименту VII о делах Московіи / пер. с ит. В. С. ; Павла Иовія Новокомского книга о посольстве, отправленном Василиемъ Иоанновичем, великимъ княземъ Московским, к Папе Клименту VII ... / пер. с лат. М. Михайловского.

На другому форзаці, всередині блоку на с. 32, 132 — штапти «МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ». «Золоте» тиснення на коринці — літери «С. Г.».

81.710/1

34. [Власн. конволют:] **Бершадскій С. А.** Документы и регесты къ исторіи литовскихъ евреевъ. Изъ актовыхъ книгъ: Метрики Литовской, Виленскаго Центрального Архива, и нѣкоторыхъ печатныхъ изданій. — [Санкт-Петербург], 1882. — Т. I. 1388–1550.

Штапти «МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ» — внизу другого форзацу (закреслений), на с. 32, 232. «Золоте» тиснення на коринці — літери «С. Г.».

Бершадскій С. А. Документы и регесты къ исторіи литовскихъ евреевъ. — [Санкт-Петербург], 1882. — Т. II. 1550–1569.

Штапти «МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ» — на с. 1, 32, 132. На четвертому форзаці — помітки олівцем.

81.647/1-2

35. **Бершадскій С. А.** Литовскіе евреи. — [Санкт-Петербург], 1883. *Штапти «МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ» — на другому форзаці, на м'якій титульній обкладинці, на с. 32, 132, 232, 432. На другому форзаці — автограф «М. Грушевськ[ий] 1892».*

81.649

36. [**Василенко Николай**]. Вопросъ о сервитутахъ въ Юго-Западномъ краѣ. — [Київ], 1894.

У верхньому правому кутку титульного аркуша — дарчий напис: «Многочуважаемому Михаилу Сергѣевичу Грушевскому отъ Николая Василенк[о] на добрую память. Кіевъ, октябр[я] 94 г.», по центру титульного аркуша — штамп «МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ».

(III)82.610

37. [Власн. конволют:] **Голубев С.** Історія Київської духовної академії. (Період до-монгольській) / приватъ-доцента С. Голубева. — [Київ, 1886].

На титульному аркуші — автограф «Грушевськ[ий]» (зафарбований), зафарбовані штапти «МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ» — на другому форзаці, с. 32, 132. Помітки олівцем. «Золоте» тиснення на корінці — літери «С. Г.».

Голубев С. Приложенія къ сочиненію: «Історія Київської духовної академії». (Період до-монгольській) / приватъ-доцента С. Голубева. — [Київ, 1886].

Штапти «МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ» — на титульному аркуші, с. 32 (зафарбований).

81.694/1

38. **Голубев С.** Київській митрополитъ Петръ Могила и его сподвижники (Опытъ историческаго изслѣдованія) / С. Голубева. — [Київ], 1883. — Т. I.

Штапти «МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ» — на старому другому форзаці (зафарбований), с. 32 (зафарбований), 132 (зафарбований), 232 (зафарбований), 432 (зафарбований) і далі. Корінець заклеєний.

81.692/1

39. **Голубев С.** Київській митрополитъ Петръ Могила и его сподвижники (Опытъ церковно-историческаго изслѣдованія) / С. Голубева. — [Київ], 1898. — Т. II.

Штапти «МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ» — на старому другому форзаці (зафарбований), с. 32 (зафарбований), 132 (зафарбований), 232 (зафарбований) і далі. Обкладинки нові, старий корінець з тисненими «золотом» літерами «С. Г.» наклеєний на нову основу.

81.692/2

40. **Голубовскій П. В.** Історія Смоленської землі до начала XV ст. / монографія П. В. Голубовскаго. — [Київ], 1895.

Угорі титульного аркуша — дарчий напис «Многоуважаемому Михалу Сергѣевичу Грушевскому отъ автора», штапти «МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ» — на другому форзаці, с. 32, 132, 232. Олівцеві помітки — на третьому форзаці і звороті третього форзацу, у тексті. «Золоте» тиснення на корінці — літери «С. Г.».

81.662

41. **Грот К. Я.** Моравія и Мадьяры съ половины IX до начала X вѣка / К. Я. Грота. — [Санкт-Петербург], 1881.

Штапти «МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ» — на другому форзаці, на с. 32, 132, 232, 432. На титульному аркуші — овальна печатка санкт-петербурзького відділення книжкового магазину Н. Я. Оглобліна. На четвертому форзаці — рукописні помітки. «Золоте» тиснення на корінці — літери «С. Г.».

81.650

42. **Данилевич В. Е.** Очерк истории Полоцкой земли до конца XIV столѣтія. — [Київ], 1896.

Штатпи «МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ» — на другому форзаці, с. 32, 132, 232. «Золоте» тиснення на корінці — літери «С. Г.».

(III)64714

43. **Дашкевич Н.** Замѣтки по истории Литовско-Русскаго государства / Н. Дашкевича. — [Київ], 1885.

На другому форзаці — автограф «Грушевськ[ий] 1888». Штатпи «МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ» — на другому форзаці, с. 32, 132. На титульному аркуші — овальний штатпи книжкового магазину Н. Я. Оглобліна. На 3 і 4 форзацах — олівцеві помітки. «Золоте» тиснення на корінці — літери «С. Г.».

81.670

44. **Довнар-Запольскій М.** Изъ истории литовско-польской борьбы за Волинь. (Договоры 1366 г.). — [Київ], 1896.

На титульній м'якій обкладинці, угорі обрізаний дарчий напис «[...] Михаилу Сергѣевичу Гр[...] отъ автора.», також штатпи «МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ». Палітурки нові.

81.683

45. [Власн. конволют:] **Довнар-Запольскій М.** Очерк истории Кривичской и Дреговичской земель до конца XII столѣтія / М. Довнар-Запольскаго. — [Київ], 1891.

На титульному аркуші — дарчий напис: «Глубокоуважаемому Михайлу Сергѣевичу Грушевскому от[ъ] автора», на другому форзаці — записи чорнилом, можливо, автограф Сергія Грушевського. Штатпи «МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ» — на другому форзаці, на с. 32, 132. «Золоте» тиснення на корінці — літери «С. Г.».

[Довнар-Запольскій М.]. Женская доля въ пѣсняхъ Пинчуковъ // [Этнографическое обозрение. — 1891. — № 2. — С. 42-58].

На аркуші перед текстом — аналогічний дарчий напис і штатпи «МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ».

63. 81.669

46. **Документы** эпохи Богдана Хмельницкаго 1656 и 1657 г.г. извлеченные изъ Главнаго Московскаго Архива Министерства Иностранныхъ Дѣль / собралъ К. М. Каманинь. — [Київ], 1911.

На с. 3 — частково обрізаний дарчий напис видавця: «Дорогому Михайлу Сергѣевичу Грушевському на спомін відъ видавця д[оку]ментівъ 12, XII, 1[2]», ім'я, прізвище та по-батькові М. Грушевського — зафарбовані фіолетовим чорнилом. Нові обкладинки.

81.698

47. **Е. К.** Колонизація армянь вь Юго-Западной Россіи / Е. К. — [Каменець-Подольськ], 1903.

Штамп «МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ» — на с. 1. Обкладинка і форзаці нові.

81.697

48. **Жизнеописанія** древнихъ, средневековыхъ и новаго времени путешественниковъ, посѣщавшихъ Россію, или говорившихъ о ней и другихъ сосѣдственныхъ съ нею странахъ. Переводъ съ нѣмецкаго А. Н. Шемякина. Изданіе Императорскаго общества исторіи и древностей россійскихъ при Московскомъ университетѣ. — Москва, 1865.

Штамп «МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ» — на другому форзаці, с. 32, 132, 232, 432. «Золоте» тиснення на корінці — літери «С. Г.».

81.661

49. [Конволют:] **Жуковичъ П.** Сеймовая борьба православнаго западнорусскаго дворянства съ церковной уніей (съ 1609 г.) / проф. П. Жуковича. — [Санкт-Петербург], 1903. — Вып. 1 (1609–1614 г.г.).

На титульному аркуші — закреслений штамп «МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ». На с. 140 — рукописні помітки чорним чорнилом. Корінець заклеєний.

Жуковичъ П. Сеймовая борьба православнаго западнорусскаго дворянства съ церковной уніей (съ 1609 г.) / проф. П. Жуковича. — [Санкт-Петербург], 1904. — Вып. 2 (1615–1619 г.г.).

Жуковичъ П. Сеймовая борьба православнаго западнорусскаго дворянства съ церковной уніей (съ 1609 г.) / проф. П. Жуковича. — [Санкт-Петербург], 1906. — Вып. 3 (1620–1621 г.г.). Возстановленіе іерархіи.

Жуковичъ П. Сеймовая борьба православнаго западнорусскаго дворянства съ церковной уніей (съ 1609 г.) / проф. П. Жуковича. — [Санкт-Петербург], 1908. — Вып. 4 (1623–1625 г.г.).

81.691/1-4

50. [Власн. конволют:] **Жуковичъ П.** Сеймовая борьба православнаго западнорусскаго дворянства съ церковной уніей (съ 1609 г.) / проф. П. Жуковича. — [Санкт-Петербург], 1910. — Вып. 5 (1625–1629 г.г.).

На звороті другого форзацу — дарчий напис: «Многоуважаемому Михаилу Сергѣевичу Грушевскому отъ автора 19 29/IX 10.», Штамп «МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ» — на титульному аркуші (закреслено), другому форзаці. «Золоте» тиснення на корінці — літери «С. Г.».

Жуковичь П. Сеймовая борьба православнаго западнорусскаго дворянства съ церковной уніей (съ 1609 г.) / проф. П. Жуковича. — [Санкт-Петербург], 1912. — Вып. 6 (1629–1632).

На звороті м'якої обкладинки у лівому верхньому куті — обрізаний дарчий напис: «[М]ногоуважаемо[му] М. С. Грушевском[у] отъ автора.». У тексті — олівцеві помітки.

81.691/5-6

51. [Власн. конволют:] **Забѣлинь И.** Списокъ и указатель трудовъ, изслѣдованій и матеріаловъ, напечатанныхъ въ повременныхъ изданіяхъ Императорскаго общества исторіи и древностей россійскихъ при Московскомъ университетѣ за 1815–1988 годы составленный Иваномъ Забѣлинымъ. Съ присовокупленіемъ Историческаго Очерка дѣятельности Общества съ 1804 по 1884 годы. — Москва, 1889.

Угорі на титульному аркуші — зафарбований автограф: «Грушевськ[ий]», штамп «МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ» — на другому форзаці (зафарбований), с. 32, 132, 232, 340 і далі. «Золоте» тиснення на корінці — літери «С. Г.».

Забѣлинь И. Списокъ и указатель трудовъ, изслѣдованій и матеріаловъ, напечатанныхъ въ повременныхъ изданіяхъ Императорскаго общества исторіи и древностей россійскихъ при Московскомъ университетѣ. Составленный Иваномъ Забѣлинымъ. — Москва, 1888. — Отдѣль II. Указатель трудовъ.

Штамп «МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ» — на титульному аркуші, с. 32, 132.

E13.114

52. **Ивановъ Л. А.** Историческія судьбы Волынской земли съ древнѣйшихъ временъ до конца XIV вѣка. — [Одеса], 1895.

На титульному аркуші — дарчий напис «Дорогому Михаилу Сергѣевичу Грушевскому отъ автора». Штамп «МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ» — на другому форзаці і с. 32, 132, 232. Помітки М. Грушевського олівцем. «Золоте» тиснення на корінці — літери «С. Г.».

81.695

53. [Конволют:] **Историческіе** матеріалы изъ архива Кіевскаго губернскаго правленія / изд. редакторъ неофициальной части Кіевскихъ губернскихъ вѣдомостей А. А. — [Київ], 1882. — Вып. 1.

Штамп «МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ» — на с. 32, 132. На звороті титульної м'якої обкладинки — рукописна помітка. Нова обкладинка.

Исторические материалы из архива Киевского губернского правления / изд. редактор неофициальной части Киевских губернских ведомостей А. А. — [Київ], 1882. — Вып. 2.

На титульном аркуші — перевернутий овальний штамп «Книжная торг. въ Киевѣ. К. К. Симинскаго». Штампы «МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ» — на с. 1, 32, 132.

Исторические материалы из архива Киевского губернского правления / изд. редактор неофициальной части Киевских губернских ведомостей А. А. — [Київ], 1882. — Вып. 3.

Штампы «МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ» — на с. 1 (закреслений), 32, 132.

Исторические материалы из архива Киевского губернского правления / сост. редактор неофициальной части Киевских губернских ведомостей Ал. Андріевскій. — [Київ], 1883. — Вып. 4-й.

На титульном аркуші — овальний штамп «Книжный Магазинъ съ 1873 г. В. В. Дьяконова въ Киевѣ. Бывшій Л. В. Ильницкаго». Штампы «МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ» — на с. «Оглавление», 32, 132.

81.706/1-4

54. [Конволют:] **Исторические** материалы из архива Киевского губернского правления / сост. редактор неофициальной части Киевских губернских ведомостей Ал. Андріевскій. — [Київ], 1883. — Вып. 5.

На титульном аркуші — овальний штамп «Книжная торг. въ Киевѣ. К. К. Симинскаго». Штампы «МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ» — на с. 32, 132. Корінець заклееній.

Исторические материалы из архива Киевского губернского правления / сост. редактор неофициальной части Киевских губернских ведомостей Ал. Андріевскій. — [Київ], 1884. — Вып. 6.

Штампы «МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ» — на с. 1, 32, 132.

Исторические материалы из архива Киевского губернского правления / сост. редактор неофициальной части Киевских губернских ведомостей Ал. Андріевскій. — [Київ], 1884. — Вып. 7.

На титульном аркуші — овальний штамп «Книжная торг. въ Киевѣ. К. К. Симинскаго». Штампы «МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ» — на с. 1, 32, 132.

81.706/5-7

55. [Конволют:] **Источники** малороссийской истории / собранные Д. Н. Бантышемъ-Каменскимъ, и изданные О. Бодянскимъ. — [Москва], 1858. — Ч. I. 1649–1687.

Штампы «МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ» — на другому форзаці (закреслений), с. 32, 132, 232. Новий корінець.

Источники малоросійської історії / собранные Д. Н. Бантышемъ-Каменскимъ, и изданные О. Бодянскимъ. — [Москва], 1859. — Ч. II.
Штамп «МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ» — на с. 1, 32, 132, 232.

81.702/1-2

56. [Власн. конволют:] **Калачов Н.** О значенні кормчей въ системѣ древняго русскаго права / сочиненіе Д. Ч. Н. Калачова. — [Москва, 1850].
Штамп «МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ» — на другому форзаці, с. 32.
«Золоте» тиснення на корінці — літери «С. Г.».

Калачов Н. Приложенія къ статьѣ: О значенні кормчей въ системѣ древняго русскаго права / сочиненіе Д. Члена Н. Калачова. — [Москва, 1850].
Штамп «МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ» — на титульному аркуші, с. 32.
(III)71.216

57. **Каманин И.** Нѣсколько словъ по поводу «Архивнаго инвентаря» проф. Д. И. Самоквасова / И. Каманинъ. — [Київ], 1898.

На першій сторінці тексту — дарчий напис: «Дорогому Михаилу Сергѣевичу Грушевскому отъ автора 24 сент. 98 г.» (прізвище, ім'я та по-батькові М. Грушевського зафарбовані фіолетовим чорнилом). Палітурки нові.
81.765

58. **Каманин И.** Чѣмъ должны быть описи архивов? / И. Каманин. — [Київ], 1895.

На четвертій сторінці зверху — дарчий напис: «Дорогому Михаилу Сергѣевичу Грушевскому на [добрую память] отъ автора 3 [іюня] 95 г.» (прізвище, ім'я, по-батькові і частково слова «[добрую память]» зафарбовані фіолетовим чорнилом). Обкладинки нові.

81.772

59. **Книга**, глаголемая Большою чертежъ / изданная по порученію Императорскаго общества історіи и древностей російскихъ, действительнымъ членомъ общества Г. И. Спасскимъ. — Москва, 1846.

Штамп «МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ» — на другому форзаці, с. 32, 132, 232. «Золоте» тиснення на корінці — літери «С. Г.».
(III)71.207

60. [Конволют:] **Книга** посольская метрики Великаго Княжества Литовскаго, содержащая въ себѣ дипломатическія сношенія Литвы въ государствование короля Сигизмунда-Августа (съ 1545 по 1572 годъ) / издана по порученію Императорскаго московскаго общества історіи и древностей російскихъ, Кн. М. Оболенскимъ и Проф. И. Даниловичемъ. — Москва, 1843.

Штамп «МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ» — на с. 32, 132, 232 і далі.
Корінець заклеєний, форзаці нові.

Книга посольская метрики Великого Княжества Литовскаго, содержащая въ себѣ дипломатическія сношенія Литвы въ государствование короля Стефана Баторія (съ 1573 по 1580 годъ) / издана по поручению Императорскаго московскаго общества исторіи и древностей российскихъ, Профессоромъ М. Погодинымъ и Магистромъ Д. Дубенскимъ. — Москва, 1843.

Штампи «МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ» — на титульному аркуші, с. 32, 132, 232.

81.665/конв. 1-2

61. [Конволют:] **Кулаковский Ю. А.** Исторія Рима лекції профессора Ю. А. Кулаковскаго / составилъ и издалъ Ѳ. Вилинский. — [Київ], 1885. — Ч. 1 (съ древ. времянь до ½ V в. до Р. Х.).

Штампи «МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ» — на титульному аркуші (закреслений), с. 32, 132. Новий корінець і форзаці.

Кулаковский Ю. А. Исторія Рима лекції профессора Ю. А. Кулаковскаго / составилъ и издалъ Ѳ. Вилинский. — [Київ], 1886. — Ч. 2 и 3. До установленія имперіи.

81.653/1-3

62. **Кулаковский Ю. А.** Исторія Россіи съ древнѣйшихъ времянь / сочиненіе Сергѣя Михайловича Соловьева. — [Санкт-Петербург], [...]. — Кн. 1, т. I–V.

На титульному аркуші — нечіткий штамп «Московскій Книжнѣй Магазинъ [въ Кіевѣ]». Штампи «МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ» — на с. 32, 132, 232, 432, 632, 1032. Корінець реставрований, нові форзаці.

81.711/1-1-5

63. **Лѣтописецъ** Русскій (Московская лѣтопись) / приготовилъ къ изданію Дѣйств. Членъ Орловской Ученой Архивной Коммисіи А. Н. Лебедевъ по рукописи, ему принадлежащей. — [Москва], 1895.

Зафарбовані штампи «МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ» — на другому форзаці, с. 32, 132. «Золоте» тиснення на корініці — літери «С. Г.».

81.638

64. **Лѣтопись** по Лаврентіевскому списку. Изданіе Археографической коммисіи. — [Санкт-Петербург], 1872.

Зафарбовані штампи «МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ» — на с. 32, 132, 232, 432. Помітки олівцем — у тексті. Нові обкладинки і форзаці.

81.637

65. **Линниченко І. А.** Черты изъ истории сословій въ Юго-западной Галицкой (Руси) XIV–XV в. / изслѣдованіе І. А. Линниченка. — Москва, 1894.

Штaмпa «МІХАЙЛО ГРУШЕВСЬКІЙ» — на другому форзаці, с. 32, 132, 232. Корінець частково обірваний.

81.664

66. **Лонгинов А. В.** Червенскіе города, историческій очеркъ, въ связи с этнографіей и топографіей Червонной Руси / сочинение А. В. Лонгинова. Приложеніе къ Холмско-Варшавскому Епархіальному Вѣстнику. — [Варшава], 1885.

Штaмпa «МІХАЙЛО ГРУШЕВСЬКІЙ» — на другому (старому) форзаці, с. 32, 132, 232. Заклесний корінець.

81.690

67. **Любецкій** архивъ графа Милорадовича. — [Київ], 1898. — Вып. 1. *Закреслені штaмпa «МІХАЙЛО ГРУШЕВСЬКІЙ» — на другому форзаці і титульному аркуші.*

81.758/1

68. [Конволют:] **Матеріалы** для отечественной исторіи / издалъ Михаилъ Судіенко, Предсѣдатель Временной Коммисіи, Высочайше учрежденной при Кіевскомъ Военномъ, Подольскомъ и Волынскомъ Генераль-Губернаторѣ. — [Київ], 1853. — Т. I.

На старому другому форзаці — закреслений автограф «Грушевсь[кий] 1889.V.15.». Штaмпa «МІХАЙЛО ГРУШЕВСЬКІЙ» — на старому другому форзаці, с. 32 і далі. Обкладинки реставровані, старий корінець на новій основі.

Матеріалы для отечественной исторіи / издалъ Михаилъ Судіенко, Предсѣдатель Временной Коммисіи, Высочайше учрежденной при Кіевскомъ Военномъ, Подольскомъ и Волынскомъ Генераль-Губернаторѣ. — [Київ], 1855. — Т. II.

Штaмпa «МІХАЙЛО ГРУШЕВСЬКІЙ» — на с. 32, 132, 232, 432.

(III)555.305/1-2

69. **Модзалевскій В. Л.** Малороссійскій Родословникъ. — [Київ], 1908. — Т. I. А.–Д. Съ портретами.

На другому форзаці і титульному аркуші — зафарбовані штaмпa «МІХАЙЛО ГРУШЕВСЬКІЙ». «Золоте» тиснення на корінці — літери «С. Г.».

(IV)69008/1

70. **Модзалевскій В. Л.** Малоросійскій Родословникъ. Т. II. Е.—К. Съ 40 портретами и снимкомъ герба Калиновскихъ. — [Київ], 1910.

На другому форзаці і титульному аркуші — зафарбовані штамп «МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ». «Золоте» тиснення на корінці — літери «С. Г.».

(IV)69008/2

71. **Модзалевскій В. Л.** Малоросійскій Родословникъ. — [Київ], 1912. — Т. III. Л.—О. Съ 40 портретами.

На другому форзаці і титульному аркуші — зафарбовані штамп «МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ». «Золоте» тиснення на корінці — літери «С. Г.».

(IV)69008/3

72. **Мякотинъ В. А.** Изъ исторіи русскаго общества. Второе издание. — [Санкт-Петербург], 1906.

На титульному аркуші — дарчий напис: «Многоуважаемому Михаилу Сергѣевичу Грушевскому отъ В. Мякотина.». Помітки олівцем — у тексті. Обкладинка і форзаці — нові.

81.668

73. [Конволют:] **Опись** актовой книги Кіевского центрального архива, означенной по списку онаго подъ № 1. (Официальное издание архива). — [Київ], 1869.

Штамп «МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ» — на другому форзаці і титульному аркуші.

Опись актовой книги Кіевского центрального архива, означенной по списку онаго подъ № 2. (Официальное издание архива). — [Київ], 1869.

Штамп «МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ» — на титульному аркуші.

Опись актовой книги Кіевского центрального архива, означенной по списку онаго подъ № 3. (Официальное издание архива). — [Київ], 1869.

Штамп «МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ» — на титульному аркуші.

Опись актовой книги Кіевского центрального архива, означенной по списку онаго подъ № 4. (Официальное издание архива). — [Київ], 1869.

Штамп «МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ» — на титульному аркуші.

Опись актовой книги Кіевского центрального архива, означенной по списку онаго подъ № 5. (Официальное издание архива). — [Київ], 1869.

Штамп «МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ» — на титульному аркуші.

Опись актовой книги Кіевского центрального архива, означенной по списку онаго подъ № 6. (Официальное издание архива) / составляють И. Новицкій. — [Київ], 1871.

Штамп «МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ» — на титульному аркуші.

Опись актовой книги Киевского центрального архива, означенной по списку онаго подь № 7. (Официальное издание архива) / составляль И. Новицкій. — [Київ], 1872.

Штамп «МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ» — на титульному аркуші.

Опись актовой книги Киевского центрального архива, означенной по списку онаго подь № 8. (Официальное издание архива). — [Київ], 1869.

Штамп «МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ» — на титульному аркуші.

Опись актовой книги Киевского центрального архива, означенной по списку онаго подь № 9. (Официальное издание архива) / составляль К. Козловскій. — [Київ], 1872.

Штамп «МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ» — на титульному аркуші.

Опись актовой книги Киевского центрального архива № 10 / составили: К. Е. Козловскій и Г. В. Донцовъ. (Официальное издание архива). — [Київ], 1878.

Штамп «МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ» — на титульному аркуші.

Опись актовой книги Киевского центрального архива № 11 / составиль А. П. Свидницкій. (Официальное издание архива). — [Київ], 1879.

Штамп «МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ» — на титульному аркуші.

Опись актовой книги Киевского центрального архива № 12 / составиль И. П. Новицкій. (Официальное издание архива). — [Київ], 1877.

Штамп «МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ» — на титульному аркуші.

Опись актовой книги Киевского центрального архива № 13 / составиль Л. В. Ильницкій. (Официальное издание архива). — [Київ], 1882.

Штамп «МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ» — на титульному аркуші.

Опись актовой книги Киевского центрального архива № 14 / составиль Л. В. Ильницкій. (Официальное издание архива). — [Київ], 1875.

Штамп «МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ» — на титульному аркуші.

81.770/1-14

74. **Памятники** дипломатических сношеній древней Россіи съ державами иностранными / изданы подь редакціею Г. О. Карпова. Издание второе. — [Санкт-Петербург], 1888. — Т. I. 1487–1533 гг.

На другому форзаці — зафарбований штамп «МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ». «Золоте» тиснення на корінці — літери «С. Г.».

(III)П-12650/Т.1

75. **Памятники** дипломатических сношений древней России съ державами иностранными по Высочайшему повелѣнію изданные Императорскимъ Русскимъ Историческимъ Обществомъ. — [Санкт-Петербург], 1887. — Т. II.

На титульному аркуші серії «Сборникъ императорскаго русскаго историческаго общества», внизу титульної сторінки — зафарбовані штамп «МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ», перед титульною сторінкою серії вклеєна карточка з написом чорнилом: «Памятники сношений съ польско-литов. гос.», цифрою «2» і літерами «С. Г.» та написом олівцем: «Памятники сношений съ польско-литов. гос.». «Золоте» тиснення на корінці — літери «С. Г.».

(III)П-12650/Т.2

76. **Памятники** дипломатических сношений Древней России съ державами иностранными по Высочайшему повелѣнію изданные Императорскимъ Русскимъ Историческимъ Обществомъ. [Серія:] Сборникъ Императорскаго Русскаго Историческаго Общества, т. 35. — [Санкт-Петербург], 1892.

Штамп «МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ» — на другому форзаці (зафарбований), с. 32, 132 (зафарбований), 232, 432 (зафарбований). «Золоте» тиснення на корінці — літери «С. Г.».

(III)П 12.650/Т.35(892)

77. **Памятники** дипломатических сношений Древней России съ державами иностранными по Высочайшему повелѣнію изданные Императорскимъ Русскимъ Историческимъ Обществомъ. [Серія:] Сборникъ Императорскаго Русскаго Историческаго Общества, т. 95. — [Санкт-Петербург], 1895.

Штамп «МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ» — на другому форзаці (зафарбований), с. 32, 132 (зафарбований), 232, 432 (зафарбований). «Золоте» тиснення на корінці — літери «С. Г.».

(III)П12.650/Т.95(1895)

78. **Памятники** дипломатических сношений Древней России съ державами иностранными по Высочайшему повелѣнію изданные Императорскимъ Русскимъ Историческимъ Обществомъ. [Серія:] Сборникъ Императорскаго Русскаго Историческаго Общества, т. 41. — [Санкт-Петербург], 1884.

Штамп «МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ» — на сторінці перед шмуц-титолом (зафарбований), с. 32, 132, 232, 432. На шмуцтитолі — штамп книжкового магазину Н. Оглобліна. Рукописні помітки в тексті. Корінець і форзаці нові.

(III)П12.650/Т.41(1884)

79. **Пташицкій С. Л.** Письмо Перваго Самозванца къ Папѣ Клименту VIII от 24 апрѣля 1604 года. Съ восемью автотипическими снимками. — [Санкт-Петербург], 1899.

На титульному аркуші — дарчий напис: «[Дру] Ал. Грушевскому.». Нові обкладинки.

(III) 67.551/2пр.

80. **Путешествіе** новгородскаго архієпископа Антонія въ Царьградъ въ концѣ 12-го столѣтія / съ предисловіемъ и примечаніями Павла Савваитова. — [Санкт-Петербург], 1872.

Штампи «МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ» — на другому форзаці, с. 32, 132. Помітки олівцем — на четвертому форзаці.

(IV)65.291/2пр.

81. **Русскія** лѣтописи. I – III. 1) Лѣтописецъ патр. Никифора. 2) Лѣтописецъ Переяславля Суздальскаго. 3) Хроника русская (Лѣтописецъ вкратцѣ) проф. И. Даниловича. По рукописи принадлежащей Н. П. Никифорову. Съ предисловіемъ Сергѣя Бьлокурова. — [Москва], 1898.

Зафарбовані штампи «МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ» — на другому форзаці, м'якій титульній обкладинці, с. XXXII.

81.674

82. **Соловьев С. М.** Исторія Россіи съ древнѣйшихъ временъ / сочиненіе Сергѣя Михайловича Соловьева. — [Санкт-Петербург], [1851–1879]⁸. — Кн. 2, т. VI–X.

Штампи «МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ» — на другому форзаці (закреслений), титульному аркуші (закреслений), с. 32, 132, 232, 432 і далі. Олівцеві помітки. Корінець новий.

81.711/2-6-10

83. **Соловьев С. М.** Исторія Россіи съ древнѣйшихъ временъ / сочиненіе Сергѣя Михайловича Соловьева. — [Санкт-Петербург], [1851–1879]. — Кн. 4, т. XVI–XX.

Штампи «МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ» — на другому форзаці, с. 32, 132, 232, 432 і далі. Штaмп книжкового магазину Ф. Йогансона в Києві — на титульному аркуші. Корінець новий.

81.703/4-16-20

⁸ Рік виходу томів на виданнях відсутній.

84. **Соловьев С. М.** Исторія Росіи съ древнѣйшихъ временъ / сочиненіе Сергѣя Михайловича Соловьева. — [Санкт-Петербург], [1851–1879]. — Кн. 5, т. XXI–XXV.

Штатпи «МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ» — на другому форзаці, с. 32, 132, 232 і далі. Штатп книжкового магазину Ф. Йогансона в Києві — на титульному аркуші. «Золоте» тиснення на корінці — літери «С. Г.».

81.703/5

85. **Соловьев С. М.** Исторія Росіи съ древнѣйшихъ временъ / сочиненіе Сергѣя Михайловича Соловьева. — [Санкт-Петербург], [1851–1879]. — Кн. 6, т. XXVI–XXIX.

Штатпи «МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ» — на другому форзаці (закреслений), с. 32, 132, 232, 432. Штатп книжкового магазину Ф. Йогансона в Києві — на титульному аркуші. «Золоте» тиснення на корінці — літери «С. Г.».

81.703/6

86. **Стороженко Н. В.** Западно-русскіе провинціальныя сеймики во второй половинѣ XVII вѣка. (Изслѣдованіе по архивному матеріалу). — [Київ], 1888.

Штатпи «МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ» — на другому форзаці, с. 32, 132.

81.700

87. **Теодоровичъ Н. Ив.** Волинь въ описаніяхъ городовъ, мѣстечекъ и сель въ церковно-историческомъ, географическомъ, этнографическомъ, археологическомъ и др. отношеніяхъ. Историко-статистическое описаніе церквей и приходовъ волинской епархіи. — [Почаїв], 1899. — Т. IV. Староконстантиновскій уѣздъ.

Штатпи «МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ» — на другому форзаці (закреслений), с. 32, 132, 232 і далі. Олівцеві помітки. Корінець заклесний.

81.684/4

88. **Терновскій Ф.** Изученіе византійской исторіи и ея тенденціозное приложеніе въ Древней Руси / сочиненіе Филиппа Терновскаго, экстраординарнаго профессора кievской духовной академіи и доцента Императорскаго университета Св. Владиміра. — [Київ], 1876. — Вып. 2.

На другому форзаці — нечіткий автограф олівцем. Штатп книжкової торгівлі Франца Олександровича Йогансона — на титульному аркуші. Штатпи «МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ» — на другому форзаці (закреслений), с. 32, 132, 232. Олівцеві помітки. «Золоте» тиснення на корінці — затерті літери «С. Г.» (?).

81.704/2

89. **Уъзды** Кіевскій и Радомысльскій. Статистическія и историческія замѣтки о всѣхъ населенныхъ мѣстностяхъ въ этихъ уѣздахъ и съ подробными картами ихъ / собралъ Лаврентій Похилевичъ. — [Київ], 1887.

Штатпи «МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ» — на другому форзаці (за-креслений), с. 32, 132, 232, на карті.

81.675

90. **Указатель** къ изданіямъ Временной Коммисіи для разбора древнихъ актовъ, высочайше учрежденной при Кіевскомъ, Подольскомъ и Во-лынскомъ генераль-губернаторѣ. (съ 1845 по 1877 годъ) / составилъ И. П. Новицкій. — [Київ], 1878. — Т. I. Имена личныя.

Штатпи «МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ» — на шмуцтитулі (зафар-бований), с. 32 (зафарбований), 132 (зафарбований) і далі. Обкладинки нові.

574.261

91. **Указатель** къ изданіямъ Временной Коммисіи для разбора древнихъ актовъ, высочайше учрежденной при Кіевскомъ, Подольскомъ и Во-лынскомъ генераль-губернаторѣ. (съ 1845 по 1877 годъ) / составилъ И. П. Новицкій. — [Київ], 1882. — Т. II. Имена географическія. (Материалы для исторической географіи Южной и Западной Россіи).

Зафарбовані штатпи «МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ» — на с. 32, 132, 232. Обкладинки нові.

574.261/2/2пр.

92. **Фортинский Э. Я.** Исторія Англіи (до начала XIV стол.) / лекціи читанныя въ Императорскомъ Университетѣ Св. Владиміра Ординарнымъ Профессоромъ Э. Я. Фортинскимъ въ 1882–83 академическомъ году / [составил и издал студент Регаме]. — [Київ], 1883. — [Видано літограф-ським способом].

Справа угорі титульного аркуша — підпис «Грушевський 1887». Штатп «МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ» — внизу титульного аркуша. «Золоте» тиснення на корінці — літери «С. Г.».

81.651

93. **Фортинский Э. Я.** Исторія Среднихъ Вѣковъ періодъ до Карла Вел. / лекціи читанныя въ Императорскомъ Университетѣ Св. Владиміра въ 1883–4 ак. г. орд. проф. Э. Я. Фортинскимъ. — [Київ], 1884. — Ч. I. — [Видано літографським способом].

Штатп «МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ» — внизу титульного аркуша. «Золоте» тиснення на корінці — літери «С. Г.».

81.652

94. **Фортинский Ф. Я.** Исторія Средних Вѣковъ съ Карла Великого. — [Київ, 1884]. — Ч. 2. — [Видано літографським способом].

Угорі другого форзацу — підпис коричневим чорнилом: «Грушевський», нижче: «1889.». Штатпи «МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ» — внизу другого форзацу. «Золоте» тиснення на корінці — літери «С. Г.».

81.652/2

95. [Конволют:] **Христоматія** по исторіи русскаго права / составилъ М. Владимірській-Будановъ. Изданіе третье. — [Київ], 1885. — Вып. 1.

Штатпи «Московскій Книжнѣй Магазинъ въ Кіевѣ» — на титульному аркуші. Штатпи «МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ» — на с. 32, 132, 232. Корінець заклеєний.

Христоматія по исторіи русскаго права / составилъ М. Владимірській-Будановъ. Изданіе третье дополненное. — [Київ ; Санкт-Петербург], 1887. — Вып. 2.

Штатпи «Московскій Книжнѣй Магазинъ въ Кіевѣ» — на титульному аркуші. Штатпи «МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ» — на с. 32, 132, 232.

Христоматія по исторіи русскаго права / составилъ М. Владимірській-Будановъ. Изданіе третіе. — [Санкт-Петербург ; Київ], 1889. — Вып. 3.

Штатпи «МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ» — на с. 32, 132, 232.

81.686/1-3

96. **Христоматія** по русской исторіи для изученія древне-русской жизни, письменности и литературы, отъ начала письменности до XVI вѣка. (Одобрена Ученымъ Комитетомъ Министерства Народнаго Просвѣщенія) / составилъ Н. Я. Аристовъ Профессоръ Русской Исторіи Варшавскаго Университета. — [Варшава], 1870.

Штатпи «МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ» — на шмуцтитулі, с. 32, 132, 432 і далі. Обкладинки нові.

81.701

97. **Эварницкій Д. И.** Источники для исторіи запорожскихъ козаковъ. — [Владімір], 1903. — Т. I.

Стара тканина корінця з тисненнями «золотом» літерами «С. Г.» наклеєна на відновлений корінець.

81.685/1

98. **Эварницкій Д. И.** Источники для исторіи запорожскихъ козаковъ. — [Владімір], 1903. — Т. I.

Обкладинки аналогічні до 81.685/1, старий корінець не зберігся.

81.685/2

99. [Власн. конволют:] **Adelung F.** Kritisch-Literärische Übersicht der Reisenden in Russland bis 1700, deren Berichte bekannt sind, von Friedrich v. Adelung, [...]. — [Санкт-Петербург, Лейпциг], 1846. — Vd. I.

Зафарбовані штампви «МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙЙ» — на другому форзаці, с. 32, 132, 232. «Золоте» тиснення на корінці — літери «С. Г.».

Adelung F. Kritisch-Literärische Übersicht der Reisenden in Russland bis 1700, deren Berichte bekannt sind, von Friedrich v. Adelung, [...]. — [Санкт-Петербург, Лейпциг], 1846. — Vd. II.

Зафарбовані штампви «МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙЙ» — на другому форзаці, с. 32, 132, 232.

(IV)И70.469/1-2

100. **Archiwum** Domu Sapienhów. Wydane staraniem rodziny / opracował dr A. Prochaska. — [Львів], 1892. — Т. I. Listy z lat 1576–1606.

Зафарбовані штампви «МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙЙ» — на другому форзаці, м'якій титульній обкладинці. «Золоте» тиснення на корінці — літери «С. Г.».

(IV)И 113.620/1

101. **Baliński M.** Starożytna Polska pod względem historycznym, jeograficznym i statystycznym / opisana przez Michała Balińskiego i Tymoteusza Lipińskiego. Wydanie drugie poprawione i uzupełnione przez F. K. Martynowskiego. — [Варшава], 1886. — Т. II, zes. 6.

На м'якій титульній обкладинці — автограф «М. Грушевськ[ий]. Штампви «МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙЙ» — на другому форзаці, с. 32, 132, 232, 832 і далі. Корінець новий.

(III)58343/2-6

102. [Власн. конволют:] **Baliński M.** Starożytna Polska pod względem historycznym, jeograficznym i statystycznym / opisana przez Michała Balińskiego i Tymoteusza Lipińskiego. Wydanie drugie poprawione i uzupełnione przez F. K. Martynowskiego. — [Варшава], 1886. — Том III.

На м'якій титульній обкладинці — автограф «Грушевськ[ий]. Штампви «МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙЙ» — на другому форзаці, с. 32, 132, 232. «Золоте» тиснення на корінці — літери «С. Г.».

Baliński M. Starożytna Polska pod względem historycznym, jeograficznym i statystycznym / opisana przez Michała Balińskiego i Tymoteusza Lipińskiego. Wydanie drugie poprawione i uzupełnione przez F. K. Martynowskiego. — [Варшава], 1887. — Т. III, cz. II.

(III)58343/3/4пр.

103. **Baliński M.** Starożytna Polska pod względem historycznym, jeograficznym i statystycznym / opisana przez Michała Balińskiego i Tymoteusza Lipińskiego. Wydanie drugie poprawione i uzupełnione przez F. K. Martynowskiego. Z Mapą Ziem opisanych w dziele. — [Варшава], 1886. — Т. IV.

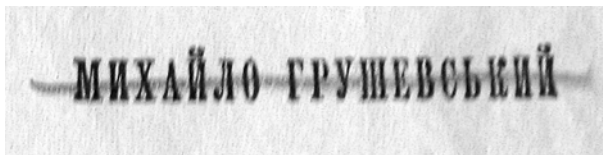
Штатпи «МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ» — на другому форзаці, с. 32, 132, 232, 432. Корінець заклеєний.

(III)58.343/4/2пр.

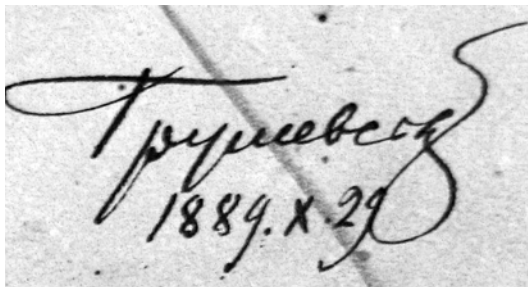
104. **Górski Władysław Pobóg.** Powiat Mohylowski w Gubernii Podolskiej. Opis Geograficzno-historyczny wszystkich miast, miasteczek, wsi, przysiołków, futorów, słowem zaludnionych miejscowości w tym powiecie, z dodaniem odpowiednich dokumentów / zebrał i opracował Władysław Pobóg Górski. Wydanie nakładem księżny Amelii Czetwertyńskiej. — [Краків], 1902⁹.

Зафарбовані штатпи «МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ» — на другому форзаці, с. 32, 132, 232. Напис «Wielmożny Pan Prof. Michał Hruszewski we Lwowie» (прізвище «Hruszewski» зафарбовано фіолетовим чорнилом), штатп львівської книгарні Губриновича і Шмідта, а також напис олівцем «porto» — на м'якій титульній обкладинці. Корінець з тисненими «золотом» літерами «С. Г.» на новій основі.

(IV)И 99.332

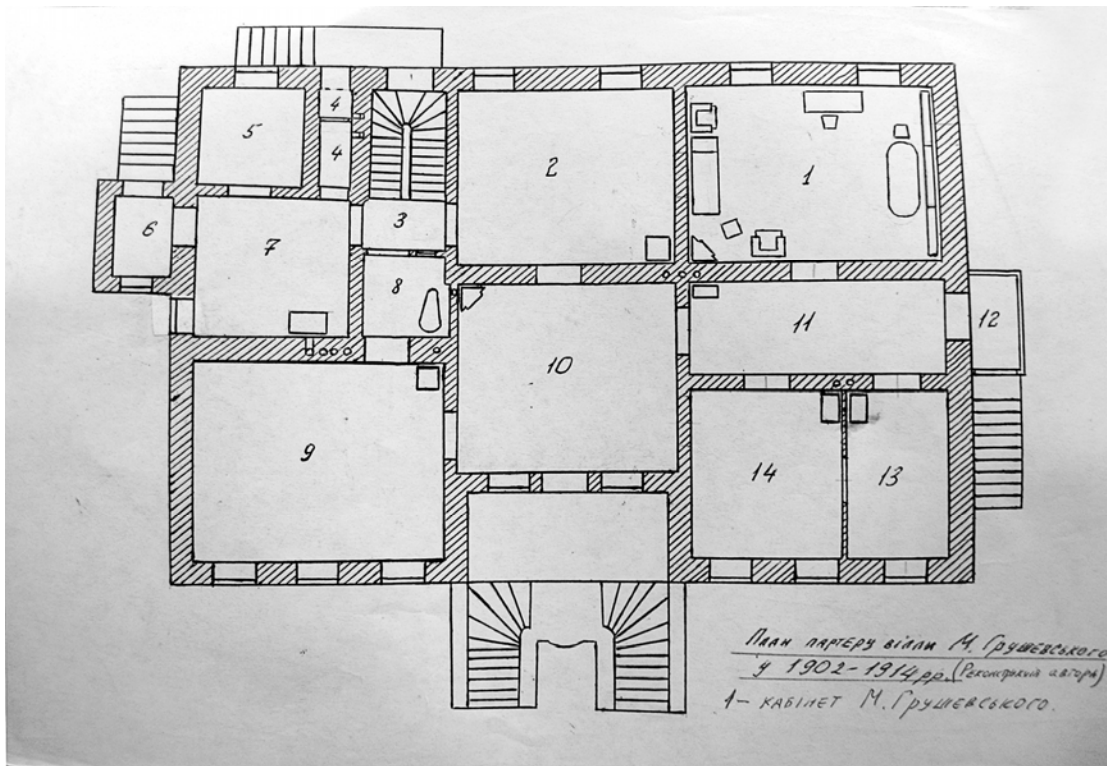

«Михайло Грушевський», штамп

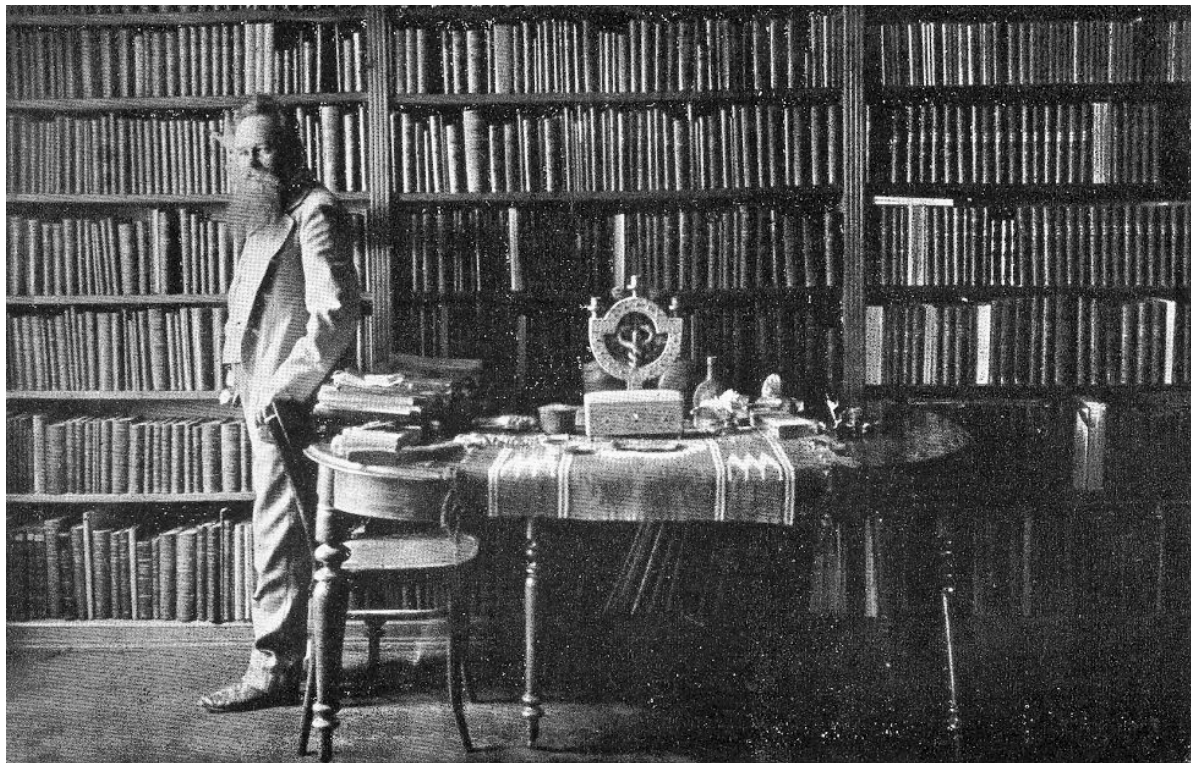

Автограф М. Грушевського

⁹ На м'якій титульній обкладинці — дата «1903».

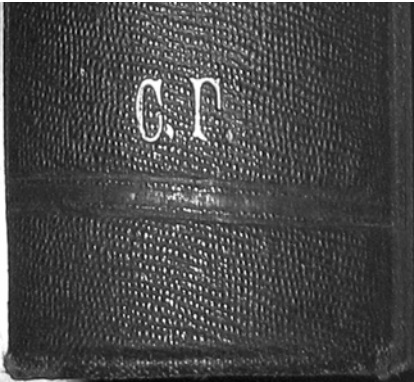
План партеру вілли М. Грушевського у Львові станом на 1902 -1914 рр.(реконструкція Р. Дзюбана)

Михайло Грушевський у бібліотеці-робітні. Фото бл. 1903 р. (?)

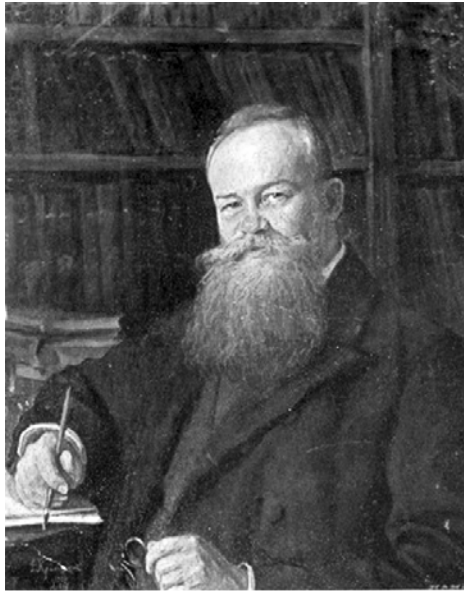

Катерина Грушевська у батьковій бібліотеці-робітні. Фото бл. 1903 р. (?)

Тиснення на корінцях книжок з львівської бібліотеки М. Грушевського

*М. Грушевський у бібліотеці-робітні
(Поштівка, Худ. Фотій Красицький, полотно, олія)*

1. Адресная книга русских библиофилов и собирателей гравюр, литографий, лубковъ, и прочихъ произведеній печати / составилъ *М. Я. Парадъловъ*. — Москва, [1904]. — 180 с.
2. Білокінь С. Ф. П. Максименко в оцінці сучасників [Електронний ресурс] / *Сергій Білокінь*. — Режим доступу: <http://www.s-bilokin.name/Culture/Bookmans/Estimations.html>. — Назва з екрана. — Дата перегляду: 13 серп. 2014 р.
3. *Бродик З.* З історії книжкової колекції Михайла Возняка / *Зоряна Бродик* // Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника : [зб. наук. праць]. — Львів, 2005. — Вип. 13. — С. 458-463.
4. *Бурлака Г.* Лектура Михайла Грушевського доуніверситетських часів / *Галина Бурлака* // Український археографічний щорічник. Нова серія. — Київ : Український письменник, 2013. — Вип. 18. — С. 296-310. — (Український археографічний збірник ; т. 21).
5. *Вальо М.* Марія Деркач : 1896–1972. Бібліографічний покажчик. Спогади, розвідки, листи / *М. Вальо*. — Львів, 1999. — 253, [20] с., іл.
6. Відділ концентрації. Річний план роботи відділу на 1949 р. // ЛННБ України ім. В. Стефаника. Архів. — Оп. 1, од. зб. 242. — 4 арк.

7. Відділ обміну і концентрації. Річний звіт про виконання плану роботи за 1949 р. // ЛННБ України ім. В. Стефаника. Архів. — Оп. 1, од. зб. 243. — 4 арк.
8. Вчений секретар. Інформації про наявність і склад особистих архівів у фондах бібліотеки // ЛННБ України ім. В. Стефаника. Архів. — Оп. 1, од. зб. 163. — 6 арк.
9. *Горинь В.* Вілла Михайла Грушевського у Львові / *Василь Горинь.* — Львів, 1999. — 70, [2] с.
10. *Грушевський М.* Спомини / *Михайло Грушевський* ; упоряд. *С. Білокін* // Київ (1988). — № 9. — С. 108-149.
11. *Грушевський М.* Щоденник (1886–1894) / *М. С. Грушевський* ; упоряд. *Л. Зашкільняк.* — Київ, 1997. — 264 с.
12. *Гуцаленко Т.* Відділ рукописів Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України у 1940–1949 рр.: постаті та події / *Тетяна Гуцаленко* // Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника : [зб. наук. праць]. — Львів, 2005. — Вип. 13. — С. 175-237.
13. *Дашкевич Я.* Про Михайла Грушевського : доповідь львівського історика на засіданні товариства «Спадщина» у Києві в грудні 1988 року / *Ярослав Дашкевич* // Постаті : нариси про діячів історії, політики, культури. — Львів, 2006. — С. 328-336.
14. Державний меморіальний музей Михайла Грушевського у Львові [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://art.together.lviv.ua/index.php?id=1332>. — Назва з екрана. — Дата перегляду: 2 серп. 2014 р.
15. *Дзюбан Р.* Львівські адреси Михайла Грушевського / *Роман Дзюбан* // Пам'ятки України: історія та культура. — 2005. — Чис. 1. — С. 122-131.
16. *Кривенко М.* Власницькі знаки як джерело вивчення історичних колекцій (на прикладі українських приватних бібліотек Галичини кінця ХІХ — першої половини ХХ ст. у фонді Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника) / *Маргарита Кривенко* // Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника : зб. наук. праць. — Львів, 2011. — Вип. 3 (19). — С. 422-441.
17. Культурне життя в Україні : Західні землі : док. і матеріали / НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича ; [упоряд.: *Т. Галайчак, О. Луцький, Б. Микитів* та ін.]. — Київ : Наук. думка, 1995. — Т. 1 : 1939–1953. — 747, [2] с., іл.
18. *Кучеренко М.* «Ділу сьому посвятив він всею душею» (Сергій Федорович Грушевський) / *М. Кучеренко* // *Кучеренко М.* Я був їх старший син (рід Михайла Грушевського) / *М. Кучеренко, С. Панькова, Г. Шевчук.* — Київ : Кий, 2006. — С. 74-123.

19. Лист Ю. Меженка до Ф. Максименка від 12 лютого 1949 р. [Ленінград] // Приватний архів С. Білоконя.
20. Листи до Ю. О. Меженка. 20.IV.1947 – 27.IX.1947 // Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Відділ рукописних фондів та текстології. — Ф. 191, п. Ф. П. Максименко. — 10 арк.
21. Листи Михайла Грушевського до Кирила Студинського (1894–1932 рр.) / упоряд. Г. Сварник. — Львів : Вид-во М. П. Коць, 1998. — XVIII, 266 [4] с.
22. Листи Філарета Колесси та його дружини Марії (1903–1938 рр.) // Центральний державний історичний архів України, м. Львів. — Ф. 362, оп. 1, спр. 316. — 66 арк.
23. Листи Юрія Меженка до львів'ян (1923–1969) / упоряд. передм., примітки М. Вальо. — Львів, 2002. — 322, [2] с. ; іл.
24. Листування відділу рукописів Інституту літератури за 1945–1948 рр. // Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка. Відділ рукописних фондів та текстології. — Арк. 25.
25. Мельник О. Київ Михайла Грушевського / Ольга Мельник // Пам'ятки України : історія та культура. — 2013. — № 10. — С. 16-29.
26. Панькова С. Приватні книгозбірні Михайла Грушевського: їх історія та долі / Світлана Панькова // Записки Наукового товариства імені Шевченка. — Львів, 2013. — Т. CCLXV : Праці Історично-філософської секції. — С. 451-476.
27. Постановления Совета Министров УССР, докладные записки и переписка с Академией Наук, Комитетом по делам Культ-просвет. Учреждений и др. О возвращении польскому народу книжных фондов, находящихся на хранении в Львовском филиале библиотеки АН УССР, 4 июля 1945 — 12 декабря 1946 // Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського. Архів. — Оп. 1, спр. 656. — 22 арк.
28. Річний звіт про роботу бібліотеки за 1949 р. // ЛІНБ України ім. В. Стефаника. Архів. — Оп. 1, од. зб. 210. — 194 арк.
29. Списки домов больших домовладельцев, которые подлежат национализации по Красноармейскому району, г. Львов. 1940 г. // Державний архів Львівської області. — Ф. (Р.-221), оп. 1, спр.159. — Арк. 44 (не нумерований).
30. Сус І. Науково-довідкова бібліотека відділу рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника: історія формування і характеристика фонду / Ірина Сус // Записки Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника : зб. наук. праць. — Львів, 2013. — Вип. 5 (21). — С. 354-364.
31. Хроніка українсько-руського Наукового товариства імені Шевченка у Львові. — [Львів], 1901, май-серпень. — Р. 1901. — Вип. III, чис. 7.